

Pavla Rapoša Tajnšek, Vida Miloševič Arnold,
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Vlasta Rozman, Nataša Radonjič,
Metoda Bole, Anita Kovačec, Mojca Mikolič, Sabina Rajšel

POSTOPKI, ORGANIZACIJA IN STANDARDI NA PODROČJU POSVOJITEV

KONCEPTUALNA IZHODIŠČA IN PROBLEM RAZISKAVE

Od starega veka dalje je posvojitev, ki so jo pozneje formalizirali v rimskem pravu, družinam brez moških potomcev omogočala ohranjanje rodu in zavarovanje dediščine. Šele v 20. stoletju je posvojitev postopoma postala ukrep družbenega varstva mladoletnih otrok (Geč-Korošec, Kraljič 1997). Institut posvojitve so tudi v novjšem obdobju večkrat zlorabili, tako različne ideologije kakor tudi strokovne službe, ki so pri posvojitvah favorizirale interese socialno in ekonomsko močnejših slojev na račun marginaliziranih.

V zadnjih desetletjih se dogajajo pomembne spremembe v praksi strokovnih služb, ki dajejo prednost koristim otroka pred interesi drugih udeležencev posvojitve, pa tudi v pogledih in stališčih do posvojitve. Povečuje se število posvojiteljev, ki želijo posvojiti otroka zaradi načelne zavzetosti in družbene odgovornosti za otroke in ne le zaradi neuresničenega starševstva. Ti posvojitelji, ki morda že imajo lastne otroke, so pripravljeni posvojiti tudi otroka iz tujine, starejšega otroka ali otroka s telesno ali duševno motnjo v razvoju (Lutter 1997: 37-38). Kljub navedenim pozitivnim spremembam se na področju posvojitve tudi v današnjem času dogajajo zlorabe, ki niso le v nasprotju s strokovnimi spoznanji in prevladujočimi družbenimi vrednotami, temveč tudi z zakonodajo posameznih držav in mednarod-

nimi konvencijami. Zaradi velikih nesorazmerij med povpraševanjem in »ponudbo« na nacionalnih in mednarodnem »trgu posvojitev« obstaja velika nevarnost, da se dogajanje na tem področju izogne pravnim in strokovnim standardom in se v najbolj skrajnih oblikah sprevrže v dejansko prodajo in kupovanje otrok.

Tudi v Sloveniji je povpraševanje potencialnih posvojiteljev veliko večje od »ponudbe« otrok, ki nimajo staršev, ali pa jim biološki starši ne zmorejo zagotoviti ustreznih življenjskih razmer. Zaradi tega se povečujejo pritiski na strokovne službe in državo, naj vendarle kaj ukrenejo za rešitev življenjskih stisk ljudi, ki kljub napredku medicine pri zdravljenju neplodnosti ne morejo izpolniti želje po starševstvu. Stiske parov, ki so po dolgotrajnem neuspešnem zdravljenju soočeni z dejstvom, da je tudi posvojitev težko dosegljiv in časovno odmaknjen cilj, ne smejo ostati brez pravočasne in strokovno ustrezne pomoči socialnega dela. Odgovor na vprašanje, kakšna naj bo ta pomoč, pa je bolj kompleksen, kot se zdi na prvi pogled. Nedvomno je večja dostopnost in boljša organiziranost mednarodnih posvojitvev pomemben del rešitve tega problema, vendar pa samo posredovanje informacij o tem, na katero tujo službo naj se obrneta potencialna posvojitelja, ne bo zadoščalo – če ne želimo, da bi rešitev postala problem. Podcenjevanje družinske resničnosti in dvojne identitete posvojencev, ki je (bilo) prisotno v dosedanjih postopkih posvojitve v Sloveniji, bo

Prispevek je nastal na osnovi raziskave, ki jo je izvedla Visoka šola za socialno delo v Ljubljani. Financiralo jo je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije po pogodbah štev. 600-007/98-048 LK in 600-0019/99-048 LK. V raziskovalni skupini so poleg navedenih sodelovali še Nino Rode (kot svetovalec za metodologijo) in Kristina Kveder, Marija Šaupperl, Elvira Zorko in Metka Žigante kot avtorice dodanih primerov, ki smo jih povzeli iz diplomskih del na Visoki šoli za socialno delo.

v primeru pomanjkljivo izvajanih mednarodnih posvojitvev še večje tveganje za vse udeležence posvojitve, pa tudi za družbo.

Pri načrtovanju raziskave smo si prizadevali, da nam trenutno zelo aktualno in medijsko odmevno vprašanje, kako pomagati kandidatom za posvojitelje, da bodo prišli do rešitve svojega problema, ne bi odvrglo pozornosti od drugih problemov, ki so povezani s strokovnim delom na področju posvojitve. V praksi izstopata predvsem dva problema: prvi problem je zaprtost prevladujočega modela posvojitve, ki ovira razvidnost in sprejemanje posvojiteljske realnosti. Drugi problem, ki najbrž ni brez povezave s prvim, pa so dolgotrajni in za vse udeležene, še zlasti pa za same otroke zelo mučni postopki odvzema roditeljskih pravic v primerih, ko se družinske razmere kljub velikim prizadevanjem za izboljšanje niso spremenile in še naprej ogrožajo otroka. V sklop tega problema sodi tudi nestrokovno pristajanje na dolgoletno ali »večno« rejništvo v vseh tistih primerih, ko bi bila posvojitev najboljša rešitev za otroka (pri tem pa so, v skladu s specifičnimi okoliščinami, mogoče zelo različne stopnje odprtosti posvojitve).

KAJ JE ODPRTA POSVOJITEV?

Pomena večje odprtosti posvojitve se naše strokovne službe do nedavnega skorajda niso zavedale, ali pa so mu posvečale obrobno pozornost. V postopkih posvojitve so bili strokovni kriteriji, ki zagotavljajo pravico otroka, njegove biološke in posvojiteljske družine do resničnosti in do participacije v procesu posvojitve, pogosto zelo zapostavljeni. Namesto tega je prevladovala domneva, da se bo otrok s posvojitvijo tudi dejansko, ne le formalnopravno, vključil v novo družino, kakor da ni imel nobene druge preteklosti. K temu je precej prispevalo tudi dejstvo, da je bila v letih po uveljavitvi novega zakona večina otrok posvojenih v prvih mesecih življenja. Koncept odprte posvojitve se je tako največkrat reducirjal na priporočilo posvojiteljem, naj otroku sicer povedo, da je posvojen, medtem ko je problem dvojne identitete posvojenca ostajal v senci, tako pri posvojenih otrocih, ki so izhajali iz domačega okolja, kakor tudi pri tistih, ki so v okviru nekdanje skupne države prihajali iz drugačnega etničnega in kulturnega okolja. Analize primerov posvojitve iz preteklosti kažejo, da je bilo priporočilo, da

mora otrok vedeti, da je posvojen, morda res izrečeno, vendar ga posvojitelji, premalo pripravljeni ali povsem nepripravljeni na specifičnost posvojiteljske stvarnosti, niso mogli »slišati« in upoštevati. Dogajalo pa se je tudi to, da je strokovna služba pritrdila zdravorazumskemu prepričanju posvojiteljev, da bo za otroka in vse druge najboljše, če bodo prikrili dejansko stvarnost.

V Sloveniji smo leta 1977 ob uveljavitvi zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih vpeljali popolno posvojitev, ki je v pravnem pogledu razrešila mnoge težave, značilne za prejšnje obdobje, ko je bil formalni status posvojenih otrok pogosto nedorečen, to pa je posvojiteljem povzročalo številne neprijetnosti (na primer ob izdaji potnega lista za otroka ipd.). Zdi pa se, da je v Sloveniji prav popolna posvojitev prispevala, da se je tudi v strokovnih pristopih ohranjal relativno zaprt model posvojitve, ki ne upošteva potrebe po večji razvidnosti posvojiteljske družinske realnosti. Kmalu zatem, ko smo pri nas vpeljali popolno posvojitev, je v svetu veliko zanimanje strokovnjakov in uporabnikov spodbudil koncept odprte posvojitve, ki so ga v svojem raziskovalnem poročilu nakazali Sorosky in sodelavci (Sorosky, Baran, Pannor 1978). Rezultati njihove raziskave so opozorili na številne, dotlej »skrite« negativne posledice zaprtih posvojitvev, pri katerih je bila povsem in dokončno pretrgana sleherna vez med posvojencem in njegovo preteklostjo. Zaradi destruktivnih učinkov zaprtega posvojitvenega modela na nadaljnje življenje posvojenih otrok in njihovih bioloških staršev so avtorji zaprtemu modelu posvojitve očitali, da manipulira in zlorablja posvojene otroke, poleg njih pa tudi ostala dva udeleženca v »trikotniku posvojitve«, to je roditelje in posvojitelje.

Izvor in preteklost posvojenega otroka sta pri zaprti posvojitvi obdana z veliko skrivnostnostjo, ki ga kot zlovešča senca spremlja skozi vse življenje in ga ovira pri oblikovanju lastne identitete ter pri iskanju odgovorov na tri kompleksna, neizbežna vprašanja: »Zakaj so me oddali? Zakaj so me ti ljudje sprejeli? Kam dejansko spadam?« (Swientek 1997: 51.)

Zaradi popolne in dokončne prekinutve stikov ter odvzema slehernih informacij o nadaljnji usodi rodnega otroka trpijo tudi roditelji, ki neredko vse življenje zaman iščejo svojega s posvojitvijo izgubljenega otroka. Vendar ga ne iščejo zato, ker bi ga hoteli ali želeli dobiti nazaj, radi bi le vedeli, kako mu gre.

Prizadeti so tudi posvojitelji, ki predstavljajo tretjo stranico posvojitelskega trikotnika. Posvojitelji, ki imajo pomanjkljive informacije o otrokovih roditeljih in njegovi zgodovini, le težko pomagajo otroku, ki se sprašuje po svojem izvoru in poskuša premostiti dvojnost svojega življenja, razpetega med svet sedanjosti in zamolčane preteklosti. Ko posvojiteljem ponuja iluzijo, da se stvarnost posvojenega otroka in posvojitelske družine v ničemer ne razlikuje od stvarnosti drugih družin, model zaprte posvojitve manipulira tudi s posvojitelji. S prepričevanjem, češ da je posvojeni otrok »ravno tako vaš, kot da bi ga sami rodili«, strokovne službe ne podpirajo posvojiteljev pri njihovi starševski vlogi, saj tako znižanje stvarnosti zamegljuje razvidnost družine ter zmanjšuje njeno sposobnost za komunikacijo in konflikt (Čačinovič Vogrinčič 1998a in 1998c).

PROBLEMATIČNA VLOGA STROKOVNE SLUŽBE V ZAPRTEM MODELU POSVOJITVE

Za strokovne službe je v modelu zaprte posvojitve pomembno predvsem dvoje: prvič, kako zavarovati tajnost podatkov o biološki in posvojitelski družini, in drugič, kako otroku izbrati najprimernejše posvojitelje. Kritiki zaprtega modela so prepričani, da s takim pristopom strokovne službe ne koristijo nobeni strani v trikotniku posvojitve; z njim predvsem ohranjajo svojo moč odločanja o življenju ljudi, ki so odvisni od njihovih storitev.

Kar se tiče varovanja tajnosti podatkov o izvoru otroka in o tem, kam je bil posvojen, je treba v določenih primerih, ko ni mogoč dogovor, kaj je dobro za otroka, roditelju dejansko za nekaj časa onemogočiti stik z otrokom in njegovo novo družino. Ker pa se lahko po določenem času situacija spremeni, ni razloga, da bi tudi stike bioloških staršev, ki jim je bil morda otrok odvzet zaradi zanemarjanja ali zlorabljanja, preprečevali za vedno; taki stiki so mogoči ob posredovanju strokovne službe in v dogovoru s posvojitelsko družino ali z že odraslim posvojencem. O tem, da so stiki bioloških staršev in posvojenih otrok pogostejši, kakor bi pričakovali, in to na željo in v očitno korist obeh strani, pričajo rezultati študije, ki jo je opravil Ryburn (1996). Najbolj presenetljivo je bilo, da so se stiki vzpostavili celo v primerih, ko je bil otrok staršem odvzet s sklepom sodišča. Vztrajanje pri tajnosti podatkov

o otrokovem izvoru in njegovi novi identiteti, zato da bi preprečili stike med otrokom in roditelji, se zato zdi še toliko bolj neargumentirano v primerih, ko se roditelji (največkrat je to roditeljica) prostovoljno odpovedo otroku z vso ljubeznijo in z iskreno željo, da bi mu bilo v novi družini bolje.

Zagovorniki odprtega modela posvojitve so prepričani, da bi morala biti vloga strokovne službe manj usmerjena v varovanje tajnosti podatkov o posvojenosti in njihovih bioloških starših. Namesto tega bi morala strokovna služba ponuditi pomoč posvojitelski družini in biološki staršem ali drugim sorodnikom pri ohranjanju stikov med posvojencem in njegovim izvornim okoljem, če ti stiki otroku koristijo. Kot je ugotovil Ryburn (1996), lahko stiki z rodnimi starši posvojencem precej olajšajo negotovost pri iskanju lastne identitete, zato vidijo koristnost teh stikov tudi posvojitelji. V vsakem primeru je koristno, če strokovne službe pri tem vprašanju pokažejo večjo fleksibilnost in zmožnost prilagajanja konkretnim situacijam, ki so lahko zelo različne. Ena od raziskav, ki obravnavajo stike med biološkimi in posvojitelskimi družinami, je ugotovila, da se pričakovanja in konkretno ravnanje bioloških in posvojitelskih družin giblje od zavračanja stikov do njihovega dopuščanja kot vmesne oblike, pa vse do zelo naklonjenega in zaželenega medsebojnega sodelovanja obeh družin (Gross 1997).

Zaprta model posvojitve močno poudarja vlogo strokovne službe pri selekciji kandidatov za posvojitelje, pri tem pa so metode in učinki te selekcije, če izvajamo osnovne, z zakonom določene pogoje za posvojitelje, marsikdaj sporni. Optimalne družinske situacije za otroka ne moremo zanesljivo predvideti, ne glede na metode opazovanja in izbora. Lahko pa domnevamo, da bo zaprta posvojitve, ki zanika družinsko resničnost, otežila družinsko situacijo vsem posvojitelskim družinam, tudi tistim redkim »družinam z neobičajno stopnjo zdravja«, kot jih imenuje Skynner. Delo z bodočimi posvojitelji se v modelu odprte posvojitve ne usmerja v ocenjevanje njihovih »primernosti in ustreznosti« (razen ugotavljanja z zakonom določenih pogojev), temveč v pomoč pri odkrivanju in razvijanju motivov in potencialov za starševstvo ter v usposabljanje za to, da bodo razumeli potrebo po razvidnosti posvojitelske družinske stvarnosti in da se bodo k njej vedno znova vračali.

Z raziskavo smo želeli med drugim preveriti, ali je v naši praksi že prišlo do premika od zaprtega k bolj odprtim modelom posvojitve. Naša predpostavka je bila, da je vztrajanje pri zaprtem modelu morda najpomembnejša ovira pri zagotavljanju bolj kakovostnih storitev v postopku posvojitve. Nikakor pa to ni edina ovira, saj je strokovno delo na področju posvojitve močno odvisno od obstoječih zakonskih in organizacijskih rešitev na celostnem področju dela z družino in posebej na področju domačih in mednarodnih posvojitve, kjer je veliko težav tudi zaradi pomanjkanja enotne evidence in šibke koordinacije med posameznimi izvajalci. Menimo pa, da niti deloma že zastarela zakonodaja niti neizdelane organizacijske rešitve ne onemogočajo strokovnim delavcem sprejeti in uveljaviti sodobnih konceptov in metod dela na področju posvojitve – to pa je povezano predvsem s strokovnim znanjem in boljšo usposobljenostjo za specifične delovne naloge.

ALI OBSTOJEČA ZAKONODAJA OMEJUJE STROKOVNO DELO NA POSVOJITVAH?

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih iz leta 1976 z novelo iz leta 1989 je vsa določila o posvojitvi zajel v členih 134 do 153 v posebnem 4. poglavju z naslovom Posvojitve. Za posvojitve pomembna določila so še v 6. in 7. členu uvodnih določb tega zakona ter v ustreznih členih iz tretjega dela zakona z naslovom Razmerja med starši in otroki. Med dopolnilne pravne vire sodijo predpisi, ki posredno urejajo posvojitvena razmerja: Zakon o osebnem imenu, Zakon o socialnem varstvu, Zakon o dedovanju, Zakon o ureditvi kolizije zakonov s predpisi drugih držav v določenih razmerjih, Zakon o državljanstvu Republike Slovenije. Osnovna načela posvojitve izhajajo iz Ustave Republike Slovenije iz leta 1991, ki v 56. členu poudarja, da otroci in mladostniki, za katere starši ne skrbijo, ki nimajo staršev ali so brez ustrezne družinske oskrbe, uživajo posebno varstvo države.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih določa le najnujnejše pogoje in načela pri posvojitvi, ki jih na kratko povzemamo v naslednjih odstavkih:

Posvojena je lahko le oseba, ki še ni polnoletna (čl. 134), posvojitelj pa mora biti polnoletna

oseba, ki je vsaj 18 let starejša od posvojenca. O izjemah odloča pristojni center za socialno delo. Če je posvojenec starejši od 10 let, je potrebno njegovo soglasje (čl. 137).

Otroka oz. mladoletno osebo je mogoče posvojiti, če je izpolnjen eden izmed naslednjih pogojev, ki so vezani na njegove roditelje (čl. 141):

- starši so umrli,
- starši so neznani
- starši so že leto dni neznanega bivališča
- staršem je odvzeta roditeljska pravica
- starši trajno ne morejo izraziti svoje volje
- starši so pred pristojnim organom (CSD)

privolili, da dajo otroka v posvojitev.

Zakon ne predpisuje, katere kriterije morajo izpolnjevati posvojitelji, pač pa določa, kdo ne more biti posvojitelj (čl. 136 in čl. 139):

- oseba, ki ji je odvzeta roditeljska pravica
- oseba, za katero se utemeljeno domneva, da bi posvojitev izrabila v škodo posvojenca
- oseba, ki ji je odvzeta poslovna sposobnost ali je tako duševno motena ali bolna, da bi to ogrozilo posvojenčevo zdravje in življenje
- oseba, ki ne daje jamstva, da bo posvojencu omogočila skladen osebnostni razvoj in ga usposobila za samostojno življenje
- oseba, ki je posvojenčev krvni sorodnik v ravni vrsti in tudi ne sestra ali brat posvojenca
- oseba, ki je skrbnik mladoletnega otroka.

Posvojitev je mogoča po preteku enega leta od izpolnitve teh pogojev, izjemoma pa tudi prej, če CSD ugotovi, da bi bilo to v otrokovo korist (čl. 141).

S posvojitvijo nastane med posvojencem in posvojiteljem enako razmerje kot med starši in otroki, kar pomeni, da s posvojitvijo prenehajo vse pravice in dolžnosti med posvojencem in njegovimi biološkimi starši, vključno s pravico do dedovanja (čl. 143).

Z temi zakonskimi določili, ki so zlasti glede izbire posvojiteljev dokaj ohlapna, je zakonodajalec omogočil dovolj avtonomije strokovnim službam pri delu na področju posvojitve. Res je, da zakon določa samo eno pravno obliko posvojitve – popolno posvojitev, vendar pa večjo odprtost posvojitve in s tem tudi boljšo kakovost storitev za posvojence in druge udeležence v posvojitvi zagotavljajo strokovni pristopi, ki jih uporabljajo izvajalci storitev. Od uporabljenih konceptov in metod strokovnega dela je odvisno, kako bodo strokovne službe izpolnjevale določila zakona in pričakovanja stroke:

- kako bodo, na primer, nekoliko starejšemu otroku omogočili, da bo dejansko sodeloval pri odločanju o njegovi nadaljnji življenjski usodi;

- kako bodo v iskanje najprimernejše rešitve vključevali tudi roditelje, posvojitelje in rejnike in se odzivali na njihove potrebe in stiske, povezane s posvojitvijo;

- kako bodo zagotovili ohranjanje vezi med sorojenci, ki so bili posvojeni v različne družine;

- kako bodo zagotovili, da posvojeni otrok prinese v novo družino svojo preteklost in jo ohrani, ne zato, da bi ga obremenjevala, ampak zato, da z njeno pomočjo lažje vstopil v sedanost in prihodnost.

POSVOJITVE LAHKO OBRAVNAVAMO SAMO V KONTEKSTU SOCIALNEGA DELA Z DRUŽINO

Posvojitve ni enkratno dejanje, ki se začne in konča s sprejemom pravnomočne odločbe. Za udeležence posvojitelskega trikotnika je posvojitve doživljenjski proces, za strokovne delavce na področju socialnega dela z družino pa je posvojitve celota različnih, pogosto dolgotrajnih in kompleksnih interakcij in ukrepov. Strokovno delo v postopku posvojitve se začne s predhodnimi prizadevanji, da bi otroku zagotovili ugodne življenjske možnosti v biološki družini; pogosto je povezano tudi z vmesnim rejništvom. Pred posvojitvijo morajo potekati priprave bodočih posvojiteljev. Tudi po posvojitvi je potrebno sodelovanje s posvojitelsko družino, ki bo morda potrebovala pomoč tudi pozneje. Po posvojitvi morda iščejo pomoč tudi biološki starši. Morda bodo nekega dne želeli pomoč pri navezovanju stika z roditelji že odrasli posvojenci itn.

Kompleksnost socialnega dela na področju posvojitve in njegovo neločljivo povezanost z drugimi vidiki dela z družino lahko ponazorimo s pomočjo temeljnih načel, ki usmerjajo delo na področju posvojitve v ZDA (Kadushin 1984: 3-4):

1. Najbolje za otroka je, če živi v lastni družini, v skupnosti, ki ji pripada, in v svoji lastni državi; posvojitve ni utemeljena vse dotlej, dokler niso bile preizkušene vse možnosti za ohranitev matične družine. Posvojitve je vedno nadomestilo za izvirni biološki dom in ne bi smela biti opravljena, dokler ni povsem jasno, da matična družina ne bo zmožna zadovoljevati otrokovih potreb in izpolnjevati svojih zakonitih dolžnosti do otroka.

To pomeni, da je družinsko varstvo najboljše varstvo za otroka in da je skupnost dolžna zagotoviti družini vse potrebne vire in storitve, ki jo bodo usposobile za starševsko vlogo, da bo lahko otrok ostal doma.

2. Če otrok potrebuje nadomestno družino, jo je treba poiskati v njegovi lastni rasni, narodni, etnični in verski skupnosti. Posvojitelska družina izven matičnega okolja je dopustna le v primeru, če primerne družine z vsemi sorodnimi značilnostmi nikakor ni mogoče najti.

3. Primarni cilj posvojitve je otroku, za katerega biološki starši ne morejo skrbeti, zagotoviti permanentno družino. Otrokova dobrobit, njegove potrebe in njegovi interesi so torej temeljne determinante dobre prakse na področju posvojitve. Izbiramo novi dom za otroke in ne otroke za izbrane posvojitelske družine!

4. Posvojitve je nedvomno najbolj zaželen oblika permanentne nadomestne skrbi za otroke, kadar potrebujejo alternativo za svojo matično družino. Je varnejša in bolj trajna od rejniške družine. Večja verjetnost je, da bo otrok s posvojitvijo dobil potrebno dolgoročno in stalno namestitev, ki mu bo zagotavljala trajno ljubečo in intimno skrb iste osebe, česar v rejništvu ali v instituciji ne moremo pričakovati v tolikšni meri.

5. Otrokova korist narekuje, da se odločitev glede potrebe po trajni nadomestni namestitvi in varstvu sprejme, kakor hitro je mogoče, in tudi realizira s kar najmanj odlašanja. Tudi sklenitev posvojitve naj bo opravljena čimprej, seveda ob upoštevanju vseh posebnih okoliščin.

CILJI RAZISKAVE

Temeljni cilj raziskave je bil proučiti obstoječo doktrino in prakso socialnega dela na področju posvojitve, ki determinira kakovost storitev in s tem uspešnost posvojitve kot instituta družbenega varstva otrok.

Iskali smo podatke o udeležencih posvojitelskega trikotnika: o posvojencih, roditeljih in posvojiteljih ter o strokovnih delavcih, ki vodijo postopke posvojitve. Zanimali so nas razlogi za posvojitve in metode dela, ki jih uporabljajo strokovni delavci v odnosu do posameznih kategorij udeležencev.

Ugotoviti smo želeli, kako so posvojitve porazdeljene med posameznimi centri za socialno delo

in kako imajo delo organizirano na CSD, koliko izkušenj s posvojitvami imajo strokovni delavci CSD, kakšne so te izkušnje in kakšno oporo imajo strokovni delavci v tinskem delu in v superviziji.

Zanimala so nas mnenja in pogledi strokovnih delavcev na posvojitve; ugotoviti smo želeli, kakšne probleme opažajo pri svojem delu in kje bi bile po njihovem mnenju potrebne spremembe v zakonodaji, organizaciji in strokovni doktrini in metodah dela. Posebej smo pri tem poudarili vprašanje mednarodnih posvojitvev in skupinskega dela s posvojitelji, tako v času priprave na posvojitvev kakor pozneje.

Eden pomembnih ciljev raziskave je bil preučiti razmerje med tremi področji dela z družino, ki se sicer nujno prepletajo, vendar moramo postaviti jasne meje med njimi, če naj bodo strokovne odločitve dejansko v korist otroka. Gre za razmejevanje med delom z matično družino, delom na področju rejništva in delom na področju posvojitvev.

V okviru dela na področju posvojitvev smo si kot dodatni cilj zastavili vprašanje, kako posvojitelji in bodoči posvojitelji vidijo, ocenjujejo in doživljajo posvojitvev in njene specifičnosti, zlasti pa sam postopek posvojitve in svojo vlogo v njem. Čeprav predpostavljamo, da je delo z uporabniki šibka točka na vseh treh straneh trikotnika posvojitvev, smo se pri zbiranju empiričnih podatkov usmerili na posvojitelje, saj je delo z njimi temeljnega pomena za doseganje ciljev posvojitvev tudi z vidika otrok kot osrednjih uporabnikov. Posebej smo želeli preveriti vpliv skupinskih priprav bodočih posvojiteljev na njihovo pripravljenost in usposobljenost za starševstvo, zanimal nas je tudi njihov pogled na odprtost posvojitve in njihove izkušnje s strokovnimi službami.

S primerjalnimi študijami primerov posvojitve iz različnih časovnih obdobji smo želeli ugotoviti razlike v postopkih in metodah.

Namen raziskave je dopolniti obstoječe znanje, teoretske koncepte in metode na področju posvojitvev ter ponuditi izhodišča oz. priporočila za izdelavo strokovnih standardov, ki bodo poenotili strokovno prakso in izenačili kakovost storitev vsem uporabnikom posvojiteljskega trikotnika pri vseh izvajalcih. Pričakujemo, da bodo ugotovitve raziskave koristile strokovnim skupinam, ki bodo predlagale spremembe na področju družinske zakonodaje, organizacije posvojitvev (še zlasti mednarodnih) in spremembe v doktrini rejništva.

METODOLOGIJA

Raziskava je bila pretežno empirična in deskriptivna, deloma tudi komparativna. Poleg empiričnih metod so bile uporabljene tudi metode kvalitativnega raziskovanja. Raziskava je vključevala več različnih merskih instrumentov in prikazov:

- pošto anketo, izvedeno spomladi leta 1999 s strokovnimi delavci centrov za socialno delo, ki delajo na področju posvojitvev; merski instrument je bil standardizirani vprašalnik s 14 vprašanji;
- osebne intervjuje, opravljene spomladi 1999 s posvojitelji in čakajočimi pari
- osebne intervjuje, opravljene jeseni 1998 s strokovnimi delavkami na Centru za socialno delo v Mariboru in s socialnimi delavkami Ginekološke klinike v Ljubljani ter Porodnišnice v Mariboru
- intervjuje (osebne in po telefonu), opravljene jeseni 1998 s strokovnimi delavkami v materinskih domovih
- po pošti izveden intervju (v jeseni 1998) s psihologinjo v zasebni psihološki svetovalnici, ki je izpeljala izobraževanje skupine posvojiteljev in rejnikov
- prikaz metod socialnega dela na področju posvojitvev v CSD Radovljica in v CSD Ljubljana Center
- prikaz metod socialnega dela v Društvu posvojiteljskih družin Deteljica.

PODATKI O POSVOJITAH IN STROKOVNEM DELU NA PODROČJU POSVOJITEV V LETIH OD 1990 DO KONCA LETA 1998

Podatke o posvojenih otrocih, njihovih roditeljih in posvojiteljih, o razlogih za posvojitve in o metodah strokovnega dela pri posvojitvi povzemamo iz ankete, ki jo je vsem 62 centrom za socialno delo poslalo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve avgusta v dveh časovnih terminih: leta 1996 za obdobje 1990–1995 in februarja 1999 (v nekoliko spremenjeni obliki) za triletno obdobje od leta 1996 do konca leta 1998. Na anketo so odgovorili vsi centri za socialno delo, vendar pa kar 12 CSD v zadnjih devetih letih ni vodilo nobenega postopka posvojitve. 11 CSD je v obdobju od 1990 do 1999 izvedlo vsaj 9 ali več posvojitvev, kar pomeni, da so dosegli povprečno vsaj eno posvojitvev na leto, v preostalih 39 CSD, kjer so sicer vodili postopke posvojitve, pa niso dosegli

Preglednica 1: Število posvojitvev v Sloveniji v letih 1990–1998

Leto	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	Skupaj
Število posvojitvev	30	41	46	36	30	27	29	24	30	293

niti tega povprečja. Največ, kar 42 obojestranskih posvojitvev, so v devetletnem obdobju izvedli na Centru za socialno delo Maribor.

Podatki, ki se sicer nekoliko razlikujejo od uradnih statističnih podatkov o številu izdanih odločb o posvojitvah, kažejo, da je bilo v navedenem devetletnem obdobju v Sloveniji skupno posvojenih 293 otrok, največ leta 1992 in najmanj leta 1997. V zadnjih 5 letih se število posvojitvev ni več povzpelo nad 30. Nekoliko več otrok je bilo posvojenih v prvem obdobju po osamosvojitvi Slovenije in drugih nekdanjih jugoslovanskih republik, iz katerih je prihajalo v Slovenijo veliko posvojenih otrok, največ v sedemdesetih in osemdesetih letih. Do začetka kriznega obdobja in vojnih razmer na območju bivše Jugoslavije je veliko staršev iz Slovenije posvojilo otroke, ki so bili rojeni v drugih republikah, ali pa so jih matere, ki so v svojem okolju skrivale nosečnost, rodile in oddale v posvojitve v Sloveniji. Formalne in dejanske možnosti za posvojitvev otrok s teh območij so v zadnjem času minimalne, zato je v Sloveniji prišlo do velikega nesorazmerja med številom otrok, ki potrebujejo posvojitvev, in številom prosilcev, ki želijo posvojiti otroka.

NESORAZMERJE MED ŠTEVILOM OTROK, KI SO KANDIDATI ZA POSVOJITEV, IN ŠTEVILOM PROSILCEV, KI ŽELIJO POSVOJITI OTROKA

To nesorazmerje nam potrjujejo podatki o številu otrok, ki so jih v začetku leta 1999 CSD v Sloveniji obravnavali kot potencialne kandidate za posvojitvev in številom vlog za posvojitvev otroka.

Posamezni prosilci oddajo prošnje na več raz-

ličnih CSD, zato je nemogoče ugotoviti natančno število prosilcev, saj centralne evidence o tem še ni. Ker je parov, ki bi želeli posvojiti otroka, veliko več kakor otrok, ki potrebujejo novo družino, se je obdobje, v katerem bodoči posvojitelji dočakajo uresničitve svojih želja, v zadnjem desetletju zelo podaljšalo. V preteklosti so bodoči posvojitelji otroka večinoma dočakali v enem letu po oddaji vloge (Zupančič 1987: 23), danes pa je večina prosilcev obsojena na večletno čakanje. Anketa sicer ni dala natančnega odgovora na to vprašanje, saj tretjina CSD podatka o čakalni dobi sploh ni navedla, ali pa so lahko postregli le z ocenami stanja o tem, kakšna je povprečna doba čakanja na otroka v njihovem CSD. Prejeti odgovori kažejo, da prosilci v povprečju čakajo na prihod otroka 5 let po oddaji vloge. V četrtini CSD je čakalna doba 5–6 let, v slabi petini CSD pari čakajo 3–4 leta, v 3 CSD čakajo 2 leti, v 2 CSD so odgovorili, da je čakalna doba pri njih leto dni, v 2 CSD pa kar 10 let.

RAZLOGI ZA POSVOJITEV OTROKA

Razlogi oz. pogoji za posvojitvev otroka so določeni v 141. členu Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Posvojitvev je mogoča po preteku enega leta od izpolnitve teh pogojev, izjemoma pa tudi prej, če CSD ugotovi, da bi bilo to v otrokovo korist.

Podatki o razlogih oz. pogojih za posvojitvev, ki so jih posredovali CSD, so točni le pri materah (privolitev za posvojitvev najpogosteje dajo matere). Podatki za očete so zelo nepopolni, zato ne dajejo prave podobe, izstopa pa podatek, da kar 64% posvojenih otrok ni imelo urejenega očetovstva.

Preglednica 2:

Število otrok, ki so jih na CSD v začetku leta 1999 obravnavali kot možne kandidate za posvojitvev	Skupno število prošenj za posvojitvev otroka – z območja pristojnega CSD	Število prošenj za posvojitvev z območja drugih CSD
57	280	1408

Posvojitve je bila v večini primerov (81,2%) posledica materine privolitve, da odda otroka v posvojitev. Vsi ostali razlogi za posvojitev so navzoči v veliko manjšem obsegu. Posvojitev kot posledica odvzema roditeljske pravice je bila prisotna v manj kot desetini primerov (8,8%), na tretjem mestu med razlogi za posvojitev pa je smrt matere (6,5%). V 5 primerih je bila mati neznana, v 4 primerih pa je bila trajno nesposobna izraziti svojo voljo.

Ker je privolitev o posvojitvi otroka v veliki večini vezana na matere, naj na tem mestu omenimo tudi vprašanje, kdaj so dale roditeljice soglasje k posvojitvi otroka, ali so se za to odločile že med nosečnostjo ali kmalu po rojstvu otroka ali pozneje.

Skoraj polovica mater (41%) je dala soglasje za posvojitev takoj po porodu, 10% pa celo pred porodom. V našem zakonu sicer ni definirano, kdaj naj bi mati dala soglasje, nikakor pa naj bi to ne bilo pred rojstvom otroka. Soglasje, ki je bilo dano pred rojstvom ali takoj po njem, je sporno tudi s strokovnega vidika, zato so v nekaterih CSD že uveljavili prakso, da privolitev mati podpiše šele takrat, ko že zapusti porodnišnico. Da bi se izognili pomislekom zaradi morebitnega materinega spremenjenega doživljanja neposredno po porodu, bi bilo smiselno doreči, ali in kdaj naj bi mati še enkrat potrdila soglasje.

Ob navedenih podatkih je treba opozoriti na vprašanje, ki je v tej raziskavi ostalo nedorečeno: Kakšni so pravzaprav razlogi, zaradi katerih gredo otroci v posvojitev? Kaj se dejansko skriva v ozadju obeh pravnih formulacij: »privolitev staršev« in »odvzem roditeljske pravice«? Roditeljica pogosto privoli v posvojitev otroka, ker nima možnosti, da bi otroku zagotovila dobre razmere za rast in razvoj, ali pa zato, ker ga iz različnih razlogov (tudi zaradi zlorabe ali drugih bolečih izkušenj, strahu pred izgubo partnerja ipd.) ne more ali ne upa sprejeti.

Glede odvzema roditeljske pravice se lahko ponovno zatečemo k zakonu (116. člen ZZZDR), ki določa, da se s sodno odločbo odvzame roditeljska pravica roditelju, ki

- zlorablja roditeljsko pravico,
- je otroka zapustil ali je s svojim ravnanjem očitno pokazal, da ne bo skrbel zanj,
- ali drugače hudo zanemarljivo svoje dolžnosti.

Zakon nadalje pravi, da se lahko roditeljska pravica roditelju vrne, prav tako z odločbo sodišča, če preneha razlog, zaradi katerega mu je bila

odvzeta – razen če je bil otrok posvojen. S posvojitvijo se torej usoda roditeljev, ki jim je bila odvzeta roditeljska pravica, dokončno zapečati, vrnitve nazaj ni več, zato je razumljivo, da so odločitve o posvojitvi in metode dela z vsemi udeleženi v tem primeru še posebej odgovorne.

Odločitev o posvojitvi kot najboljši možnosti za otroka ne sme v nobenem primeru postati instrument za (četudi nezavedno in nehoteno) kaznovanje, stigmatizacijo ali izključevanje roditeljev, ki svoje vloge ne zmorejo zadovoljivo opraviti. Ravno tako ne bi smela na odločitev o tem, da je posvojitev v interesu otroka, vplivati želja (četudi nehotena in nezavedna), da bi s posvojitvijo naredili nekaj dobrega za druge uporabnike, to je za potencialne posvojitelje, ki lahko otroku v primerjavi z matično družino praviloma ponudijo zelo dobre razmere. Čeprav si socialno delo prizadeva ponuditi vso pomoč parom, ki želijo posvojiti otroka, pa potrebe in pričakovanja čakajočih ne smejo vplivati na odločitve o morebitnem odvzemu otroka. Bodoči posvojitelji se v postopek vključijo šele takrat, ko so predhodne odločitve in ukrepi že sprejeti (v strokovnem timu, ne individualno) in izvedeni, sicer se lahko – tudi zaradi neenake moči obeh kategorij uporabnikov – postopki posvojitve nevarno približajo manipulaciji. Pomembno je, da se socialno delo zaveda problemov, ki so povezani z različnim socialnoekonomskim položajem in različno družbeno močjo uporabnikov.

PRIMERJAVA PODATKOV O DEMOGRAFSKIH IN SOCIALNOEKONOMSKIH ZNAČILNOSTIH RODITELJEV IN POSVOJITELJEV

Pri zbiranju podatkov o roditeljih, zlasti očetih, je bilo precej težav. Znani so vsaj delni podatki o 105 bioloških očetih, za 188 posvojenih otrok pa podatkov o bioloških očetih ni. V posameznih primerih so nepopolni tudi podatki o starosti, izobrazbi ali zaposlitvi roditeljic, posvojiteljic in posvojiteljev. Število roditeljic je v tem primeru le 278 (in ne 293 kakor prej), saj so bili nekajkrat posvojeni otroci iste roditeljice (v enem primeru je bilo posvojenih celo pet otrok iste roditeljice).

Strukturne značilnosti roditeljic oz. roditeljev v primerjavi s posvojiteljicami oz. posvojitelji so prikazane v preglednici 3.

Preglednica 3:

<i>Demografske in socialno-ekonomske značilnosti</i>	<i>Roditeljice in roditelji</i>	<i>Posvojiteljice in posvojitelji</i>
Število	278 roditeljic (Ž) in 105 roditeljev (M)	277 posvojiteljic (Ž) in 276 posvojiteljev (M)
Povprečna starost ob posvojitvi	28,1 let Ž, 33,5 let M	36,2 let Ž, 38,3 let M
Zakonski stan ob posvojitvi	Prevladuje samski stan	Poročeni
Izobrazba	Prevladuje nizka izobrazba	Prevladuje srednja ali višja izobr.
Zaposlitev ob posvojitvi	Veliko nezaposlenih	Zaposleni (nezaposlenih le 8 %)
Ž	(62 % Ž, 45 % M)	in 5 % M)
Državljanstvo	Slovensko (nad 90 % Ž, 85 % M)	Slovensko (98 %)

Večina roditeljic oz. roditeljev in skorajda vsi posvojitelji so imeli slovensko državljanstvo, kar je tudi pričakovano. Da bi slovenskega otroka posvojili tuji državljani, je po zakonu mogoče le v izjemnih primerih. Tri posvojiteljice so imele nemško, ameriško in kanadsko državljanstvo, šest posvojiteljev s tujim državljanstvom pa je imelo švedsko, hrvaško, belgijsko, bosansko, ameriško in kanadsko državljanstvo. Žal iz podatkov ne moremo razbrati, ali je imel tuje državljanstvo samo eden od posvojiteljev, ali pa sta bila morda celo oba tuja državljana.

Starost posvojiteljic in posvojiteljev je bistveno višja od starosti roditeljev. Večina posvojiteljev se namreč za posvojitev otroka odloči šele, ko so izčrpane vse možnosti, da bi par rodil otroka.

Posvojiteljski pari so praviloma poročeni, le dva para naj bi po podatkih iz ankete živela v izvenzakonski skupnosti, 1 posvojiteljica pa je bila samska. Nasprotno so roditeljice večinoma samske (polovica je bila samskih, ena petina jih je živela v izvenzakonski skupnosti, le 14 % roditeljic je bilo poročenih). Med biološkimi očetmi, za katere so znani podatki, je bila poročena tretjina, četrtnina pa jih živi v izvenzakonski skupnosti.

Zelo opazne so razlike v izobrazbi in zaposlitvi, iz katerih lahko sklepamo, da imamo pri posvojitvah opraviti z dvema povsem različnima socialnima poloma. Z redkimi izjemami so roditeljice slabo ali vsaj podpovprečno izobražene: kar tri četrtnine roditeljic ima končano osnovno šolo ali manj (40 % jih ima osnovno šolo, tretjina ima nedokončano osnovno šolo), ena petina jih ima srednjo šolo in le 2 % roditeljic imata višjo izobrazbo. Podobna, le še nekoliko nižja je izobrazba bioloških očetov, za katere so znani podat-

ki, nekaj višji pa je med njimi delež zaposlenih.

Posvojiteljski pari, ki so skoraj vsi zaposleni, imajo pretežno srednjo izobrazbo (56 % žensk in 60 % moških), sledi višja ali visoka izobrazba (29 % žensk in 35 % moških), ostali imajo končano osnovno šolo, le en posvojitelj ima nedokončano osnovno šolo.

Nimamo sicer podatkov o dohodku in premoženju obeh kategorij, domnevamo pa, da je materialni položaj večine posvojiteljev najmanj povprečen ali vsaj razmeroma ugoden, tako kakor lahko na nasprotni strani upravičeno domnevamo (to potrjujejo tudi študije posameznih primerov, ki smo jih dodali raziskavi), da marsikatera roditeljica in roditelj živita v revščini in socialni izključenosti. Tako bi lahko tudi za slovenske razmere pritrdili ugotovitvam Blandowa, ki opozarja na marginalizacijske vidike posvojitve: »Še vedno se daje prednost posvojiteljem višjih slojev in majhnim, neprizadetim, tudi danes še izven zakona rojenim otokom. Otroci 'slabih mater' se izročajo v vzgojo 'dobrim staršem'.« (Cit. po Lutter 1997: 30.) V situaciji, ko so otroci depriviranih, socialno izključenih posameznikov ali družin težko pričakovana rešitev za stiske parov iz srednjega in višjega družbenega sloja, je tudi razumljivo, da v družbi veliko bolj odmevajo neizpolnjena pričakovanja in človeške stiske potencialnih posvojiteljev kakor pa problemi in boleče izkušnje bioloških staršev, ki imajo bistveno manj moči in priložnosti, da bi opozarjali javnost in strokovne službe na svoje (in s tem tudi otrokove) prezrte potrebe pred posvojitvijo in po njej.

STAROST OTROK OB POSVOJITVI

Strokovno delo z otroki je v veliki meri povezano s starostjo otrok v času posvojitve, zato si najprej oglejmo podatke o starosti otrok ob posvojitvi. V letih od 1990 do 1998 je bilo največ (53%) otrok posvojenih v prvem letu starosti, povečini okrog 6 meseca starosti, najmlajša dva sta bila posvojena že v starosti 3 mesecev. Razlogov za te zgodnje posvojitve ne poznamo, zato lahko le ugibamo, ali je bila posvojitev poledica smrti roditeljev ali česa drugega. Otroci, ki so bili posvojeni v prvem letu življenja, so bili nameščeni v družine z namenom posvojitve takoj po rojstvu ali v prvih mesecih po rojstvu. Sledi druga skupina otrok, posvojenih med prvim in drugim letom starosti (19%), tako da je bila večina otrok (skoraj tri četrtine) posvojenih do konca drugega leta. Posvojitve starejših otrok, ki zahtevajo participacijo in soddoločanje otroka v procesu in so zato še bolj zahtevne, so manj pogoste. Redke so zlasti posvojitve po 10. letu otrokove starosti. Najvišja starost posvojenih otrok se v posameznih letih giblje med 8 in 17 leti. Dva sedemnajstletnika sta bila posvojena le malo pred iztekom z zakonom določenega roka za posvojitev; tudi v tem primeru lahko samo ugibamo, ali so ju morda posvojili dotedanji rejniki.

KJE SO ŽIVELI OTROCI,
PREDEEN SO JIH NAMESTILI
K BODOČIM POSVOJITELJEM
Z NAMENOM POSVOJITVE?

Polovica otrok (50%) je bila nameščena v bodoče posvojitelske družine neposredno iz porodnišnice. Večji oz. starejši otroci so pred odhodom v bodočo posvojitelsko družino največkrat (v 25%) živeli v rejniških družinah, 11% otrok je prišlo k posvojiteljem iz bolnišnice, 6% otrok je do posvojitve živelo v rodni družini, ostali pa so živeli pri sorodnikih ali prijateljih svojih roditeljev.

KOLIKO ČASA SO OTROCI PREŽIVELI
V BODOČI POSVOJITELJSKI DRUŽINI
PRED POSVOJITVIJO?

Največ (67%) otrok je bilo posvojenih potem, ko so v družini, ki jih je pozneje posvojila, prebili od 6 do 12 mesecev. Približno desetina jih je bila

posvojena že v prvih 6 mesecih bivanja pri bodočih posvojiteljih, druga desetina pa je do posvojitve pri njih živela od leta do dveh. Glede dolžine bivanja pri bodočih posvojiteljih pred posvojitvijo so razlike med posameznimi leti v opazovanem obdobju zelo majhne. Ugotovimo lahko, da je večji del otrok pri bodočih posvojiteljih živel v skladu z obdobjem, ki ga določa zakon. V primerih, ko so se na centru za socialno delo odločali za skrajšanje zakonsko določenega roka, so kot najpogostejši razlog navedli željo posvojiteljev po skrajšanju tega obdobja, na drugem mestu so navedli željo otroka in na tretjem željo roditelja oz. obeh roditeljev, da bi hitreje prišlo do posvojitve. Pri prizadevanjih za skrajšanje roka prevladujejo torej želje posvojiteljev, ki se počutijo zelo negotove, dokler posvojitev ni pravno zaključena. Želje otrok po hitrejši posvojitvi so manj pogoste predvsem zaradi nizke starosti večine posvojenecv.

Za skrajšanje roka so se delavci CSD najpogosteje odločili na podlagi opravljenih razgovorov; drugih metod dela večinoma niso navajali, zelo redko so uporabili obiske na domu ali pridobivanje drugih mnenj. V enem primeru so navedli, da je bila predčasna posvojitev rezultat psihološkega testiranja otroka.

STROKOVNO DELO Z OTROKI
V PROCESU POSVOJITVE

V času pred posvojitvijo so strokovni delavci CSD uporabljali naslednje oblike dela z otroki:

- obiski v bodočih posvojiteljskih družinah (227 storitev)
- obravnavo otrok v matičnih družinah (144 storitev)
- razgovori v okolju, kje je otrok bival, pri čemer so verjetno mišljene predvsem rejniške družine (119 storitev)
- obravnave v zdravstvenih ustanovah (41 storitev)
- pridobitev otrokovega mnenja pred posvojitvijo (31 primerov – mnenje so dali otroci, ki so bili ob posvojitvi dovolj stari, da so razumeli pomen posvojitve)
- pogovori na šoli (21 storitev)
- vključevanje otrok v organizirane dejavnosti (18 storitev)
- obravnavo otroka pred namestitvijo v družino zaradi fizičnega ali psihičnega trpinčenja,

spolnega zlorabljanja ali zanemarjanja (11 primerov – odgovori veljajo le za obdobje po letu 1996, ker v prvi anketi tega vprašanja še ni bilo).

Tudi po namestitvi otroka v družino z namenom posvojitve so strokovni delavci centrov kot najpogostejšo obliko dela z otrokom izvajali obiske v družini. V povprečju naj bi obiskali vsakega otroka od 2 ali 3 krat. Kot drugo obliko spremljanja so navedli razgovore na CSD, ki naj bi potekali pred posvojitvijo. Podatki o teh razgovorih so zelo različni in nepopolni. Nekateri CSD so odgovorili, da imajo s posvojitelji redna mesečna skupinska srečanja, drugi so napisali, da se ti razgovori vršijo redno, vendar bolj poredko, veliko CSD pa je zapisalo, da opravljajo razgovore po potrebi, glede na potrebe posvojiteljev ali otrok oziroma glede na oceno strokovnega delavca, da je treba o določenih zadevah, vezanih na posvojitev, še skupaj razmišljati in kaj razjasniti. Vključevanje otrok v novo okolje strokovni delavci spremljajo tudi prek šole, napredovanja v šoli in doživljanja nove družinske situacije, pa tudi prek zdravstvenih ustanov, predvsem patronažne službe in pediatričnih ambulant.

Nekateri strokovni delavci so zapisali, da se pred posvojitvijo obračajo tudi na društvo Deteljica, če so bodoči posvojitelji njihovi člani. Strokovni delavci pogosto uporabljajo tudi telefonske komunikacije.

Med storitve socialnega dela sodi tudi svečana posvojitve, ki bi jo morali organizirati v vseh primerih posvojitve, a se tega pogosto ne držijo. Odgovori na vprašanje, ali je bil otrok prisoten na svečani posvojitvi, kažejo, da to drži le za kakšno tretjino otrok, za dobro tretjino posvojenih otrok so CSD odgovorili, da niso imeli svečane posvojitve, za preostale primere pa niso dali jasnega odgovora – navedli so le, da je svečana posvojitve odvisna od želje posvojiteljev.

Po posvojitvi so strokovni delavci otroke spremljali na dobri polovici CSD (v 37 CSD), 15 CSD je odgovorilo, da otrok po posvojitvi niso spremljali, 10 CSD pa o tem ne vodi evidence. Glede na to, da niso vsi strokovni delavci natančno zapisovali spremljanja po posvojitvi, lahko ugotovimo le nekaj osnovnih značilnosti. Očitno je, da strokovni delavci v prvem letu po posvojitvi obiščejo skoraj 60% otrok, v naslednjem letu 30%, pozneje pa le še slabo petino. Največ obiskov je nenapovedanih, sledijo obiski ob rojstnih dnevih in družinskih praznikih, opazno pa je tudi število obiskov, namenjenih reševanju težav.

Podatki o delu z otroki so sami po sebi dovolj zgovorni in potrjujejo domneve o zelo različnem in pogosto tudi pomanjkljivem strokovnem pristopu k posvojitvi. Ker pa ne vemo, kakšna je bila konkretna vsebina storitev, ki so jih navedli CSD, bi na osnovi skope navedbe o »obravnavi«, »razgovoru«, »obisku«, »pridobitvi mnenja«, »spremljanju« ipd. le težko podali zanesljivo oceno, kako so bili v postopku posvojitve upoštevani koncepti socialnega dela z družino in kako so bile prepoznane in spoštovane potrebe in pričakovanja otrok, pa tudi ostalih udeležencev v tem procesu.

STROKOVNO DELO Z RODITELJI OZ. MATIČNO DRUŽINO

Podatke o tem, ali se biološki starši po ukrepu posvojitve še kdaj oglasijo na CSD, je navedlo le nekaj centrov za socialno delo. Podatki so zbrani za približno polovico otrok, ki so bili posvojeni. Le desetina roditeljev se po teh podatkih še kdaj oglasi na CSD v zvezi s posvojitvijo njihovega otroka, več pa je bioloških staršev, ki se na CSD oglašajo zaradi težav in stisk, ki naj ne bi bile neposredno v povezavi s posvojitvijo.

Iz navedenih podatkov je težko sklepati kar koli. Ne vemo, ali se roditelji ne obračajo po pomoč zato, ker jim posvojitev ni pustila posledic, zlasti občutkov izgube in krivde ob dokončni ločitvi od otroka, kar pa je malo verjetno. O tem pričajo izkušnje pri delu z roditeljicami, ki so dale soglasje k posvojitvi otroka (Bevc 1995). Morda se roditelji na CSD v tej stiski ne obračajo zato, ker od njega ne pričakujejo pomoči, še zlasti, če v CSD vidijo predvsem organ, ki jim je odvzel otroka, pa čeprav ukrepa ni izvedla ista oseba, ki jim sicer ponuja pomoč in oporo. Mogoče pa je tudi, da ob tem, ko pridejo iskat kakšno drugo informacijo ali pomoč, v resnici želijo zvedeti tudi kaj o otroku, se pogovoriti o njem, pa tega ne storijo. Tudi če jim tega nihče na CSD ni rekel ali pokazal, se čutijo ožigosani kot nezmožni ali slabi roditelji. Razmisliti bi morali o tem, kje in kako bi lahko dobili pomoč roditelji posvojenih otrok, saj izkušnje in raziskave iz tujine kažejo, da biološki starši tudi po dolgi desetletjih niso pozabili na otroka, da želijo dobiti informacije o njem in morda vzpostaviti stike, kar praviloma koristi tudi otroku.

Da je teh stikov pri nas izredno malo (verjetno pa tudi razmišljanja o tem, da bi bili koristni),

kaže tudi odgovor na vprašanje, ali so bili med posvojiteljsko in matično družino kdaj urejeni medsebojni stiki. Na to vprašanje je odgovorila dobra polovica (38) CSD. Samo v dveh primerih posvojitve naj bi obstajali stiki med biološko in posvojiteljsko družino, v enem primeru pa piše, da obstajajo stiki med posvojiteljsko družino in starimi starši posvojenca.

DELO S POSVOJITELJI

V tujini ugotavljajo, da je med posvojitelji precej takih, ki že imajo otroke in torej tudi izkušnjo z otrokom. Pri nas močno prevladujejo posvojitelji brez lastnih otrok, čeprav podatki, ki so jih posredovali CSD, niso popolni. Od 83 posvojitve, ki so bile sklenjene v letih 1996–1998, je za 43 parov podatek, da niso imeli še nobenega otroka, 16 parov naj bi že imelo vsaj enega otroka, za preostalih 24 parov pa ni podatka, kar bolj verjetno pomeni, da pred posvojitvijo še niso imeli otrok.

Med tistimi 16 pari, ki so že imeli otroka, je imelo 7 parov 13 lastnih otrok, 7 parov je imelo že po enega posvojenega otroka, 2 para pa sta imela vsak po enega otroka v reji.

Priprave bodočih posvojiteljev na starševstvo in na razumevanje specifičnosti posvojiteljske družine so najpomembnejša sestavina strokovnega dela s posvojitelji, ki pa vključuje tudi preverjanje, ali kandidati za posvojitelje izpolnjujejo predpisane pogoje. Iz podatkov CSD ne moremo zanesljivo ugotoviti, kakšno je razmerje med tema osrednjima nalogama. Med metodami dela, ki jih s kandidati za posvojitelje izvajajo na posameznem centru za socialno delo, so skoraj vsi CSD (57) navedli individualne razgovore na centru za socialno delo; večina CSD (48) je navedla tudi obiske na domu in zbiranje dokumentacije. Poleg teh treh prevladujočih oblik dela z bodočimi posvojitelji se v slabi polovici CSD (27) pojavlja še psihološka obravnava, še nekoliko manj pa je CSD, iz katerih so kandidate napotili na priprave ali jih vključili v lastne skupinske priprave (skupno 25 CSD – vendar je bilo vprašanje o vključitvi v skupino zastavljeno le za obdobje 1996–98).

Na vprašanje, kakšne metode dela uporabljajo na CSD pri selekciji posvojiteljev in kako določajo vrstni red med prijavljenimi kandidati, so CSD večinoma ponovno navedli metode dela, ki so jih obkrožili že pri vprašanju o delu s kandidati za

posvojitelje. Sicer pa so dodatno navedli še naslednje kriterije izbora, iz katerih je razvidno, da upoštevajo predvsem pričakovanja posvojiteljev, medtem ko so potrebe otrok na zadnjem mestu:

- bistven element pri selekciji so pričakovanja posvojiteljev, ki bi želeli posvojiti dojenčke,
- ne pa kakor koli bolnih in prizadetih otrok; nekateri posvojitelji imajo pomisleke tudi glede posvojitve otrok, ki nimajo staršev slovenske narodnosti (16 odgovorov)
- pomemben element pri odločitvi je dolžina čakanja na otroka (7 odgovorov)
- prednost imajo kandidati iz krajevne pristojnosti njihovega centra (5 odgovorov)
- pri odločanju so bistvene potrebe otrok (4 odgovori)
- vse dosedanje posvojitve je CSD prepustil ljubljanskim centrom (4 odgovori).

Če bi sodili le po teh podatkih, bi smeli tvegati trditev, da je strokovno delo na CSD bolj usmerjeno v zadovoljevanje pričakovanj posvojiteljev kot potreb otrok. Podobno kot sta ugotavljali že Batičeva (1990) in Vrličeva (1993), je delo s posvojitelji še vedno zelo pomanjkljivo in se le počasi premika v smeri večjega ozaveščanja in s tem tudi delnega samoizbora kandidatov. To pa je mogoče doseči le v načrtno vodenih, sistematičnih skupinskih pripravah, ki jih CSD le izjemoma organizirajo; namesto tega včasih napotijo kandidate na priprave drugim, praviloma v društvo »Deteljica«. Pri delu s posvojitelji tako še vedno prevladujejo individualni razgovori na CSD, obiski na domovih posvojiteljev ter seveda zbiranje z zakonom določene dokumentacije.

TIMSKO DELO NA CSD IN POVEZOVANJE CSD Z DRUGIMI IZVAJALCI NA PODROČJU POSVOJITEV

Razveseljiv je napredek na področju timskega dela. Medtem ko je bilo po ugotovitvah Batičeve (1990) timsko delo na področju posvojitve navzoče le v majhnem številu (14%) CSD, pa je v letih 1990–1998 vse posvojitve obravnaval strokovni tim že v polovici CSD (v 33 CSD), nadaljnjih 14 CSD pa obravnava v timu večino posvojitve. Ostali CSD so bodisi odgovorili, da posvojitve ne obravnavajo v timu (7 CSD), ali pa sploh niso odgovorili na to vprašanje. Domnevamo lahko, da tudi v teh primerih timskega dela ni, odgovor-

nost za strokovno delo in odločitve je prepuščena posameznemu izvajalcu.

Velika večina centrov za socialno delo (50 CSD) se pri delu na področju posvojitve povezuje z drugimi centri. Pri povezovanju izstopajo povezave med sosednjimi centri (znotraj regije); v prvi polovici devetdesetih let je bilo bolj opazno povezovanje s Centrom za socialno delo Ljubljana Center, ki je nato upadlo. Nekajkrat omenjajo CSD med povezavami tudi druge ljubljanske CSD, gorenjske CSD, CSD Maribor, CSD Domžale ter primorske CSD, sicer pa se pri posameznih posvojitvah pojavijo povezave med dvema centroma s povsem različnih koncev države.

Vsebinska povezav med CSD kaže, da je največkrat šlo za posredovanje mnenja o primernosti za starševstvo za posvojitelje, ki so posvojili otroke iz pristojnosti drugih centrov. Poleg tega so posebej omenjeni pravna pomoč, informativno svetovalni razgovori, posredovanje vlog, obiski na domovih, izdaja potrebnih mnenj in potrdil.

Med opravili, za katera so posamezni CSD zaprosili druge centre, je bilo prav tako največ mnenj o primernosti kandidatov za posvojitelje. V primerih, ko kandidati za posvojitelje niso živeli na območju krajevne pristojnosti CSD, v katerem so imeli otroka s pogoji za posvojitve, so iz tega CSD prosili pristojni center za mnenje o primernosti kandidatov za posvojitelje. Nekateri CSD, zlasti v primeru oddaljene namestitve otroka, pa po namestitvi prosijo pristojni center, da spremlja otroka. Poleg navedenih opravil so CSD omenjali še pomoč pri pravnih zadevah in prošnjo za psihološko mnenje, kadar CSD nima zaposlenega pravnikarja in psihologa.

Za obdobje od leta 1996 do 1998 je na voljo tudi podatek o sodelovanju z drugimi službami in drugimi udeleženi v postopkih posvojitve. 22 CSD je navedlo, da so v tem času sodelovali z društvom »Deteljica« (verjetno pri napotitvi posvojiteljev v skupinske priprave), posamezni CSD pa so sodelovali še s porodnišnico, zdravstvenim domom, otroško bolnišnico, z Ministrstvom za delo, družino in socialne zadeve, z množičnimi mediji in tujimi veleposlaništvimi.

Kakšna tretjina CSD je v tem času že imela opravka z mednarodnimi posvojitvami. Zvečine je bilo njihovo sodelovanje omejeno na pripravo strokovnih mnenj o posvojiteljih in izdajo potrebnih potrdil. V treh primerih pa je šlo tudi za neposredno spremljanje otroka iz tujine k družini posvojiteljev.

MNENJA IN STALIŠČA SOCIALNIH IN DRUGIH STROKOVNIH DELAVK OZ. DELAVCEV, KI DELAJO NA PODROČJU POSVOJITEV

Anketo, namenjeno strokovnim delavcem na področju posvojitve, smo v začetku februarja 1999 poslali na vseh 62 CSD. Do konca maja 1999 smo dobili vrnjenih 54 vprašalnikov, ki so jih v veliki večini izpolnile socialne delavke oz. delavci, poleg njih pa še nekaj drugih strokovnih delavcev.

Velik odziv strokovnih delavcev na anonimno pošto anketo ter zavzetost in natančnost pri odgovorih na anketna vprašanja potrjujejo domnevo, da se strokovno delo na področju posvojitve ubada s problemi, ki zahtevajo nove pristope in rešitve. S svojimi pogledi na obstoječe probleme in s predlogi za spremembe so respondenti pokazali veliko odgovornost do svojega dela in pripravljenost prispevati k ustrežnejšim zakonskim in organizacijskim rešitvam ter k bolj strokovnim metodam dela z vsemi udeleženci v postopku posvojitve.

Tudi respondenti, ki so posebej omenili, da imajo le malo izkušenj s posvojitvami, so se potrudili in izrazili svoje mnenje v odgovorih na večino zastavljenih vprašanj.

Pri interpretaciji ankete s strokovnimi delavci smo si dodatno pomagali z osnovnimi podatki o posvojitvah, ki so jih v istem času, od februarja do aprila 1999, vsi centri za socialno delo posredovali Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve. Pri zbiranju podatkov smo se želeli izogniti nepotrebnemu podvajanju, zato v poštni anketi nismo spraševali po konkretnih podatkih v zvezi s posvojitvami, omejili smo se predvsem na menja in stališča strokovnih delavcev. Ker je bila anketa anonimna, smo se morali odreči primerjavam, ki bi bile morda zanimive, na primer, kako na določena stališča vpliva večje ali manjše število posameznih posvojitvev v posameznem CSD ali število in struktura zaposlenih na CSD ipd. Z anonimno anketo smo želeli doseči, da bi strokovni delavci manj obremenjeno spregovorili o problemih, s katerimi se srečujejo pri svojem delu, o svojih mnenjih in stališčih do posvojitve ter o spremembah, ki bi izboljšale kakovost socialnega dela na tem občutljivem in odgovornem področju socialnega varstva.

Velika večina (skoraj 90%) anketiranih strokovnih delavk in delavcev ima več kot 10 let

Preglednica 4: Skupna delovna doba na področju socialnega dela

Skupna delovna doba	Štev. odgovorov	%
0-9 let	6	11
10-19 let	21	39
20-29 let	19	35
30 in več let	7	13
Brez odgovora	1	2

skupne delovne dobe, polovica vseh ima celo nad 20 let skupne delovne dobe. To pomeni, da pri delu s posvojitvami, ki sodi med najodgovornejše naloge v socialnem delu, le redko najdemo povsem neizkušene strokovne delavce. Vendar pa niti dolgoletne izkušnje na drugih področjih socialnega (oz. drugega strokovnega dela) same na sebi še ne zagotavljajo specifičnega znanja in usposobljenosti za delo na posvojitvah.

Preglednica 5: Delovna doba na področju posvojitve

Delovna doba pri posvojitvah	Število odgovorov	%
0-9 let	23	42
10-19 let	18	33
20-29 let	10	19
30 in več let	1	2
brez odgovora	2	4

Čeprav ima velika večina respondentov nad 10 let skupne delovne dobe, pa je njihova delovna doba pri delu s posvojitvami občutno krajša. Pomemben delež (42%) anketirancev se s posvojitvami ukvarja manj kot 10 let, petina pa manj kot 5 let. Ta podatek nam glede na majhno število posvojitvev na večini CSD dopušča sklep, da so se številni respondenti v svoji dosednji praksi srečali le s posameznimi primeri posvojitve ali pa z nobenim. Najkrajšo delovno dobo na področju posvojitvev, manj kot pol leta (njena skupna delovna doba je sicer 5 let), je v času anketiranja imela diplomirana socialna delavka, ki sicer edina od vseh sodelujočih v anketi dela samo na področju posvojitvev.

Podatki kažejo, da strokovno delo na področju posvojitvev ostaja domena socialnega dela, pa tudi domena žensk – ne glede na dejstvo, da je socialno delo že nasploh zelo feminizirano. Med našimi respondenti izrazito prevladujejo socialne delavke in diplomirane socialne delavke, skupaj s 3 moški-

Preglednica 6: Izobrazba anketiranih strokovnih delavk in delavcev na področju posvojitve

Izobrazba	Ženske		Moški	
	Število	%	Število	%
Dipl. soc. del.	14	26	1	2
Soc. del.	26	48	2	4
Dipl. psih.	6	11	4	7
Drugo	1	2	0	0

mi poklicnimi kolegi jih je med anketiranimi kar 80%. Na vprašalnik je odgovorilo tudi 10 psihologin in psihologov (njihova spolna struktura je sicer bolj uravnotežena, kar pa je morda posledica majhnega vzorca) in ena profesorica socialne pedagogike.

Če primerjamo naše rezultate s podatkih, ki so jih CSD posredovali Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, ugotovimo razlike predvsem pri psihologih.

Preglednica 7: Izobrazba strokovnih delavcev, ki na posameznih CSD obravnavajo posvojitve

Socialni delavec	52 CSD
Psiholog kot nosilec dejavnosti	2 CSD
Psiholog skupaj s soc. del.	30 CSD
Pravnik skupaj s soc. del. in psihol.	5 CSD
Drugi: sociolog, specialni pedagog	2 CSD
Ni podatka	8 CSD

Kot vidimo iz primerjave obeh tabel, se s posvojitvami – vsaj občasno – ukvarja bistveno več psihologov, kot jih je sodelovalo v naši anketi, v dveh primerih pa sta psihologa navedena kot nosilca dejavnosti na področju posvojitvev. Pravniki sodelujejo kot člani strokovnega tima le v 5 CSD; poleg njih so navedeni še sociolog in specialni pedagog (ni pa socialnega pedagoga, ki je sodeloval v naši anketi).

Iz podatkov o izobrazbeni strukturi strokovnih delavcev na področju posvojitvev lahko sklepamo tudi o tem, kakšna je sestava strokovnih timov, ki bi morali obravnavati in sprejemati odločitve o vseh pomembnejših strokovnih korakih v postopku posvojitve. V polovici CSD (33 oz. 53% od skupno 62 CSD) obravnavajo vse posvojitve timsko, v petini (14 oz. 22% CSD) pa v strokovnem timu obravnavajo večino posvojitvev. Strokovne time na področju posvojitvev naj bi torej vsaj občasno sklicevali v skoraj treh četrtinah CSD. Domnevamo, da so strokovni timi za delo na

področju posvojitve v večini primerov timi za delo z družino in da v njih poleg socialnih delavcev pogosteje sodelujejo psihologi, pravniki pa le redko, saj se jih v timih skupaj s socialnim delavcem in psihologom pojavlja le 5. Domnevamo, da se pravniki in drugi izobrazbeni profili (razen če so se specializirali za delo z družino ali svetovanje) vključujejo v delo pri posvojitvah le po potrebi, ko gre na primer za upravne ukrepe, za otroke s posebnimi potrebami ipd.

Preglednica 8: Delovne naloge respondentov na CSD

Delovne naloge	Število odgovorov	%
Samo posvojitve	1	2
Samo delo z družino	11	20
Delo z družino in druge naloge (polivalenca)	33	61
Druge naloge izven dela z družino, ob tem še posvojitve	8	14
Drugo	1	2

Po rezultatih ankete lahko sklepamo, da specializacija za delo s posvojitvami na CSD praktično ne obstaja, edina izjema je diplomirana socialna delavka, ki se že nekaj mesecev ukvarja izključno s posvojitvami. Znano je, da je specializirana strokovna delavka za področje posvojitve trenutno zaposlena samo na CSD Maribor, ki je imel v obdobju po letu 1990 največ posvojitvev v Sloveniji (opravili so 42 posvojitvev, v povprečju torej skoraj 5 na leto, medtem ko se v drugih CSD povprečno pojavlja največ 1 posvojitev na leto.

Na naših CSD je razmeroma redka tudi specializacija za delo z družino, saj le petina respondentov, ki po vsej verjetnosti delajo na večjih CSD, navaja, da je njihov delokrog omejen na delo z družino. Velika večina anketirancev opravlja poleg dela z družino še druge naloge. Domnevamo, da gre v teh primerih pogosto za polivalenco, po teritorialnem principu organizirano socialno delo. V dveh primerih smo prav zaradi tega razloga dobili iz istega CSD več izpolnjenih vprašalnikov, saj se lahko potencialno vse socialne delavke srečajo s posvojitvami (dejansko pa so tudi omenjene anketiranke navedle, da posvojitve že nekaj časa niso imeli). Domnevamo tudi, da gre pri tistih respondentih, ki so navedli, da opravljajo druge naloge (izven dela z družino), ob tem pa se posebej ukvarjajo s posvojitvami, za direktorje CSD,

ki to odgovorno nalogo prevzemajo nase.

Preglednica 9: Kaj je za strokovne delavke oz. delavce najlepše v zvezi s posvojitvami (mogočih je bilo več odgovorov)

	Število odgovorov	%
Otroku dati dom, starše, možnosti za razvoj	31	57
Omogočiti starševstvo zakoncem, ki želijo otroka	16	30
Veselje, sreča ob prihodu otroka v novo družino	11	20
Priprave na starševstvo ali priprave otroka na posvojitev	4	7

Samo dobra polovica anketirancev je v skladu z osnovnim ciljem posvojitve odgovorila, da se jim zdi najlepše pri delu s posvojitvami dejstvo, da s tem otroku priskrbijo topel dom, ljubeče starše in ugodne možnosti za rast in razvoj. Tretjina respondentov, prav narobe, doživlja največ zadovoljstva ob tem, da lahko ljudem, ki si zamen želijo otroka, omogoči starševstvo: »Najlepše je, ko bodočim posvojiteljem sporočim, da imamo otroka zanju, še posebej, če je to dojenček v porodnišnici, po katerega lahko takoj prideta.« Pričakanja parov, ki si zamen želijo otroka, so pri posvojitvah zelo pomemben vidik, vendar je posvojitev primarno namenjena otroku. Idealno je, kadar se v določeni družbi ujamejo potrebe po nadomestnem domu za otroke s pričakovanji ljudi, ki v posvojitvi otroka vidijo izpolnitev svoje potrebe po izražanju starševske ljubezni in odgovornosti. Žal je ravnotežje med potrebami otrok in željami potencialnih posvojiteljev večkrat porušeno; pogosto je zelo težko ali skoraj nemogoče najti posvojitelje za otroke s posebnimi potrebami ali z določenimi značilnostmi, po drugi strani pa posamezni pari ali posamezniki zamen čakajo na otroke, ki jih ni. Prav zaradi tega problema je presenetljivo, da je skrajno malo strokovnih delavcev odgovorilo, da so jim dragoceni trenutki priprave na posvojitve, ki ima v procesu posvojitve odločilno vlogo. Petina jih je kot najlepše trenutke navedla prihod in medsebojno prilagajanje po prihodu otroka k (bodočim) posvojiteljem.

Precej težav (vsak četrti respondent) doživljajo strokovne delavke oz. delavci pri dolgotrajnih in mučnih postopkih odvzema otroka roditeljem. Ti postopki pravzaprav še niso del procesa posvojit-

Preglednica 10: Kaj je za strokovne delavce pri posvojitvah najtežje (mogočih je več odgovorov)

	<i>Število odgovorov</i>	<i>%</i>
težave ob odvzemu otroka roditeljem	13	24
stiska parov, ki že dolgo čakajo otroka	11	20
odločanje o ustreznosti posvojiteljev	10	18
stiske roditeljev ob odpovedi otroku	8	15
bojazen bodočih posvojiteljev, da si bodo rodni starši premislili	5	9
iskanje najboljše rešitve za otroka	4	7
drugo	6	11

ve, temveč sodijo v okvir dela z matično družino. Ker respondenti ne delajo le na posvojitvah, je razumljivo, da jih obremenjujejo neuspešna prizadevanja za izboljšanje razmer v matični družini, še preden pride do razmišljanja o posvojitvi. Dolgotrajen in zelo stresen je postopek odvzema roditeljske pravice, v katerem se socialni delavci pogosto počutijo nemočni ob trpljenju otrok. Več respondentov je že ob tem vprašanju navedlo, da v primeru odvzema zakonodaja in praksa sodišč ovirata prehod k posvojitvi kot najboljši rešitvi za otroka in preveč ščitita biološke starše. Po drugi strani pa anketiranci zelo boleče doživljajo tudi stiske roditeljev, zlasti mater, ki se odrekajo otroku (navaja jih vsak peti respondent).

Glede na to, da so anketiranci pri drugih vprašanih poudarjali neizdelane strokovne postopke in kriterije pri odločanju, bi pričakovali, da jih

bo več omenilo težavnost in odgovornost postopkov pri sprejemanju odločitve o posvojitvi in strah pred morebitnimi napačnimi odločitvami. O tem, da jim je najtežje sprejemati odgovornost pri strokovnih odločitvah, poroča četrtna respondentov. Odločitev, ko morajo presoditi o ustreznosti potencialnih posvojiteljev, doživlja kot težavno 18% respondentov, pol manj pa odločitev, da je posvojitev najboljša možnost za otroka (7%). Je morda navedena razlika tudi posledica dejstva, da kandidati za posvojitelje bolj obremenjujejo strokovnjake s svojimi pričakovanji in zahtevami kot sami otroci, ki so pogosto premajhni, da bi izražali svoja pričakovanja, sicer pa zanje tako vselej odločajo odrasli?

Več anketirancev (15%) najtežje doživlja stiske parov, ki že dolgo, pogosto že kar brezupno čakajo na otroke, teh pa ni mogoče najti. Neka anketiranka je posebej omenila, da težko prenaša pritiske čakajočih parov, še posebej zato, ker se zaveda, da so njihove možnosti, da pridejo do otroka, močno neenake.

Desetina respondentov navaja, da jim je težko, ko doživljajo negotovost bodočih posvojiteljev, ki se bojijo, da si bodo roditelji pred koncem adaptacijskega obdobja morda premislili in zahtevali otroka nazaj – pa čeprav so taki primeri v naši praksi zelo izjemni. Ena anketiranka je odgovorila, da ji je najtežje iskati posvojitelje za otroka umirajočega roditelja.

Tudi v tem primeru je več kot polovica anketirancev izhajala iz potreb potencialnih posvojiteljev, saj so kot glavni problem navedli pomanjkanje otrok za posvojitev. Četrtna anketiranih omenja neurejeno evidenco na področju posvoitev: vloge se kopičijo na različnih CSD, ni ne centralne evidence ne koordinacije.

Preglednica 11: Problemi na področju posvoitev, iz jih anketiranci trenutno najbolj občutijo (mogočih je več odgovorov)

	<i>Število odgovorov</i>	<i>%</i>
Premalo otrok, da bi ugodili kandidatom za posvojitelje	32	59
neurejena evidenca, vloge na različnih CSD, ni centralne evidence in koordinacije	14	26
nimamo ustrezne strokovne doktrine na področju posvoitev – niti pri pripravah posvojiteljev niti pri delu z biološko družino in z rejniki	11	20
zakonodaja omogoča neperspektivno, večno rejništvo (zaradi težav pri odvzemu otroka, ko razmer v biološki družini ni mogoče izboljšati)	7	13
neurejeno področje mednarodnih posvoitev – ni zakonodaje, ni centralne koordinacije oz. službe	5	9
predolgi časovni roki do zaključene posvojitve	4	7

Petina odgovorov poudarja pomanjkljivo strokovno znanje na področju posvojitve in odsotnost enotne doktrine, ki bi usmerjala delo strokovnih delavcev na področju posvojitve in rejništva, pa tudi pri delu z matično družino.

Tudi pri tem vprašanju je bilo precej pripomb na račun pomanjkljive zakonodaje in postopkov, ki omogočajo neperspektivno, večno rejništvo, namesto da bi olajšali posvojitev, ko vsi poskusi pomoči roditeljem dokončno odpovedo. Na problem večnega rejništva, morda pa tudi na vprašanje bolj fleksibilnih in bolj odprtih oblik posvojitve, kaže na primer naslednji odgovor: »Ker dolga leta delam na rejništvu, menim, da bi lahko uredila posvojitev za več otrok, za katere ni verjetno, da se bodo kdaj vrnili k staršem, saj ti ničesar ne storijo za to. To so starši, ki sicer sodelujejo, vendar svojega življenja ne morejo spremeniti v pozitivni smeri. Ves čas so nekako na robu, občasno obiskujejo otroka, ga imajo radi, prav tako otrok njih, vendar ostaja otrok v rejniški družini, čeprav bi lahko zanj bolje poskrbeli s posvojitvijo. Naša zakonodaja na vsak način bolj ščiti starše kot otroke.« Podobno meni tudi druga respondentka, ki pravi: »V naši občini je ogromno večnih rejencev, ki nimajo urejenih 'papierjev' za posvojitev. Menim, da bi se v dobro teh otrok moral spremeniti tudi Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih.«

Neka socialna delavka, ki je verjetno zaposlena na manjšem centru, pa je v odgovoru na to vprašanje zapisala, da jo zelo moti, ker so veliki centri pri posvojitvah preprosto »odrezali« manjše. Pari, ki so vlogo za posvojitev oddali na matičnih CSD v manjših krajih, nimajo nobene možnosti, da bi dobili otroka, v večjih mestih pa so priložnosti za posvojitev le nekaj večje. Podoben občutek, češ da morajo v manjših CSD otroke s svojega območja oddati v posvojitev drugam, če želijo delati strokovno, od drugod pa jih sploh ne

dobijo, je v odgovoru na eno od poznejših vprašanj zapisala še ena socialna delavka.

Ker so anketiranci kot največji problem navedli pomanjkanje otrok za posvojitev, so tudi v tem primeru na prvo mesto postavili zakonsko ureditev mednarodnih posvojitve in podpis mednarodnih sporazumov (predvsem z državami, ki so nasledile nekdanjo Jugoslavijo), za kar se zavzema tretjina anketirancev. Dobra četrtina jih predlaga enotno službo ali vsaj osrednji register in koordinacijo za področje posvojitve; večina teh meni, da je to nujno predvsem za mednarodne posvojitve. Naslednja četrtina anketirancev se zavzema za hitrejšo in učinkovitejšo postopke pri odvzemu roditeljske pravice, ko ni več možnosti za izboljšanje razmer. Moti jih težavnost dokazovanja, da starši niso zmožni skrbeti za otrokove potrebe, ali da ga ogrožajo. Čeprav so ti postopki za strokovne delavce resnično obremenjujoči, pa je rešitev verjetno bolj kompleksna, kot jo nakazuje eden od predlogov (morda porojen iz trenutnega obupa ali iz nerazumevanja vloge strokovnih služb): »CSD moramo staršem dokazovati, da niso dobri starši, da zanemarjajo otroka, čeprav bi bilo bolj prav, da oni dokazujejo, da so dobri starši in da so sposobni poskrbeti za otroka.« En odgovor posebej opozarja, da je treba biološki materi oz. staršem ponuditi več pomoči in možnosti, preden se odločijo za oddajo otroka.

Poenotenje strokovne doktrine in večjo strokovnost dela z vsemi udeleženci v procesu posvojitve (z matično družino otroka in z otrokom, s posvojitelji in rejniki) predlaga prav tako dobra četrtina odgovorov; med njimi se jih skoraj polovica zavzema za obvezne strokovne priprave bodočih posvojiteljev. En odgovor se zavzema za več psihološke obravnave v postopkih posvojitve.

Na vprašanje o spremembah zakonodaje so mnogi respondenti odgovarjali že v prejšnjem, bolj splošno zastavljenem vprašanju, zato je bilo

Preglednica 12: Kaj bi morali urediti za rešitev tega problema (mogočih je bilo več odgovorov)

	Število odgovorov	%
Urediti z zakonom urediti mednarodne posvojitve, podpisati mednarodne pogodbe	18	33
olajšati in skrajšati postopke pri odvzemu roditeljske pravice	15	28
ustanoviti enotno službo za posvojitve v Sloveniji	10	19
ponuditi in poenotiti strokovno doktrino za posvojitve (vključno z rejništvom); omogočiti strokovnim delavcem več znanja in supervizijo	9	17
zagotoviti obvezne strokovne priprave parov na posvojitev	7	13
ustanoviti centralni register za posvojitve	5	9

Preglednica 13: Kaj bi bilo treba spremeniti v zvezi z zakonodajo (mogočih je več odgovorov)

	Število odgovorov	%
dopolniti zakonodajo v korist večje zaščite otrok in posvojiteljev	13	24
omogočiti hitrejšo ukrepanje pri odvzemu roditeljske pravice	9	17
zakonsko urediti in organizirati mednarodne posvojitve	8	15
poenotiti prakso posvojitve po CSD; ukiniti pristojnost po občinah	5	9
definirati nejasni status rejništva v času do posvojitve	4	7
zakon ustreza, spremembe zakonodaje niso najbolj pomembne	4	7
z zakonom predpisati obvezne priprave na posvojitev	2	4
v postopku zagotoviti mnenje strokovne komisije	2	4

odgovorov tokrat manj. 12 respondentov na to vprašanje sploh ni odgovorilo, kar morda pomeni, da se jim spremembe zakonodaje ne zdijo tako nujne kot druge spremembe v strokovni praksi na področju posvojitve. Največ, četrtnina danih odgovorov se zavzema za dopolnitev zakonodaje, ki naj v postopku posvojitve še bolj zavaruje koristi otrok, pa tudi posvojiteljev. V tem smislu jih je največ predlagalo skrajšanje rokov do posvojitve, tudi hitrejši prehod iz rejništva v posvojitev, nekaj predlogov pa se je dotaknilo spoštovanja otrokovih pravic v postopku posvojitve. Dva anketiranca sta predlagala, da se dopolni 137. člen ZZZDR, ki predpisuje soglasje otroka po 10 letu starosti. Kaj storiti, če stroka oceni, da bi načrtovana posvojitev otroku koristila, otrok pa s tem ne soglaša? Lahko odgovornost za odločitev preložimo na otroka? Drugi anketiranec je napisal, da je treba ob posvojitvi starejših otrok zagotoviti njihovo dejansko soglasje in ne le formalno pridobljeno soglasje. Med odgovori je bil naveden tudi predlog, da se z zakonom prepreči sprememba otrokovega imena brez njegovega soglasja (v 150. členu ZZZDR je rečeno, da se v odločbo o posvojitvi vpiše ime in priimek posvojenca, ki mu ga je določil posvojitelj).

Menimo, da so navedeni predlogi, skupaj z drugimi mnenji, opozorili in dilemami glede varovanja otrokovih pravic, ki jih najdemo v odgovorih na ostala anketna vprašanja, vredni posebne pozornosti. V njih se namreč odraža položaj otroka kot udeleženca v postopku posvojitve. Dobra strokovna praksa otroka kljub njegovi mladoletnosti upošteva kot osebo, ki je ob pomoči odraslih zmožna presojeti in skupaj z njimi oblikovati odločitve o svojem življenju. Pri delu z otrokom v postopku posvojitve ni dovolj, da ga samo formalno vprašamo, ali se z načrtovano posvojitvijo strinja ali ne. Za to, da bi upoštevali pravico otroka, da pove svoje mnenje (in to ne

velja le za primer posvojitve, temveč tudi za druge situacije), je treba zagotoviti veliko več, opozarja Lansdown (1992: 4, cit. po Roche 1995). Otroku moramo zagotoviti dovolj relevantnih informacij, da si lahko, ustrezno svoji starosti, oblikuje lastno mnenje. Omogočiti mu moramo dovolj primernih priložnosti, da lahko izrazi svoje mnenje in poglede na situacijo in da lahko prouči rešitve, ki so mu na razpolago. In nato je treba njegove poglede in želje obravnavati z vso resnostjo in spoštljivostjo. Če na ta način pristopamo k celotni udeležbi in vlogi otroka v procesu posvojitve (vključno z njegovo pravico, da izrazi svoje mnenje), je malo verjetno, da se pogledi otroka in strokovnih delavcev na to, ali je posvojitev otroku v korist, ne bi zblížali. Z večjo strokovnostjo pri delu z bodočimi posvojitelji pa bi dosegli tudi ustrezno občutljivost in spoštljiv odnos posvojiteljev do identitete posvojenca, pri čemer je vprašanje imena vsekakor ena od pomembnih postavk. Tudi v tem primeru bi kazalo razmisliti o večji fleksibilnosti zakonskih rešitev, ki izhajajo zgolj iz popolne posvojitve in ne upoštevajo sodobnih konceptov odprte posvojitve.

V drug sklop odgovorov smo združili predloge, po katerih je treba spremeniti zakonodajo in neučinkovite postopke, ki preveč ščitijo pravice staršev, ko gre za odvzem roditeljske pravice, premalo pa upoštevajo potrebe otrok. Predlagatelji menijo, da bi s spremembami omogočili hitrejšo in bolj učinkovito ukrepanje v korist otrok. Med temi predlogi najdemo tudi izrecno zahtevo, da bi morali v 116. členu ZZZDR bolj natančno opredeliti, kdaj gre za zlorabo roditeljske pravice, za zapustitev in zanemarjanje otrok, saj so sedanja določila preohlapna in vodijo v neskončno dolge postopke, ki škodujejo otrokom.

Predlog za pravno ureditev mednarodnih posvojitve je pri tem vprašanju podalo pol manj anketirancev, kot pa se jih je v prejšnjem

vprašanju zavzelo za ureditev mednarodnih posvojitvev. Predlagali so predvsem poenotenje dela na področju mednarodnih posvojitvev in pa podpise mednarodnih sporazumov in ratifikacijo Konvencije o varstvu otrok in sodelovanju pri meddržavnih posvojitvah (ta je bila maja 1999 že ratificirana – Uradni list RS, št. 45/99, Mednarodne pogodbe št. 14).

Del anketiranih je predlagal uporabo enotnih standardov in postopkov pri strokovnem delu, ki se zdaj precej razlikujejo od enega do drugega CSD. Nekateri od teh so predlagali odpravo teritorialne pristojnosti CSD, ki jo najtežje občutijo rodiljice (problem anonimnosti v manjših krajih), moti pa tudi kandidate za posvojitelje, ki lahko vlogo za posvojitve oddajo le na krajevno pristojnem centru.

Preglednica 14: Mnenje anketirancev o mednarodnih posvojitvah (mogočih je več odgovorov)

	<i>Število odgovorov</i>	<i>%</i>
Mednarodne posvojitve so pozitivne – več otrok za posvojitve, tudi korist za otroke	27	50
Urediti zakonodajo, sprejeti mednarodne sporazume	14	26
Zagotoviti centralno službo ali koordinacijo za mednarodne posvojitve	8	15
Imajo zadržke – strah pred komercializacijo in zlorabami v škodo otrok, pomen kulturnih razlik	8	15
Nimajo izkušenj ali ustreznih informacij	9	17

Nekaj manj kot petina respondentov na to vprašanje ni mogla odgovoriti, ker premalo poznajo problematiko mednarodnih posvojitvev. Polovica anketiranih meni, da so mednarodne posvojitve dobra rešitev tudi za Slovenijo. Z njimi bomo omogočili večjemu številu čakajočih parov, da izpolnijo svoje želje po otroku, obenem pa bomo otrokom iz tujine, ki bi morda ostali brez staršev, omogočili varen dom in ugodne razmere za življenje in razvoj. Torej podpirajo mednarodne posvojitve in veliko pričakujejo od ureditve tega problema, kot kaže tipični odgovor: »Pozdravljam mednarodne posvojitve, glede na to, da je kandidatov za posvojitelje vedno več, otrok za posvojitve pa ni. Predvidevam, da je to dobra

rešitev, tako za bodoče posvojitelje, ki si otroka močno želijo, kot za otroke, ki bi na ta način našli dom in ljubeče starše.«

Ena respondentka je v svojem odgovoru opozorila na sicer že večkrat omenjeni problem posvojitve otrok s posebnimi potrebami. Napisala je, da z vidika naših prizadetih otrok mednarodnih posvojitvev ne rabimo, saj za prizadete otroke tudi z odpiranjem posvojitvev v mednarodni prostor ne bomo našli rešitve v posvojitvi.

Druga vrsta odgovorov, ki jih je skupno dalo 41% anketiranih, poudarja predvsem potrebo po tem, da se uredi zakonodaja za mednarodne posvojitve, da se sklenejo sporazumi in da se organizira enotna služba za mednarodne posvojitve.

Tistih, ki izražajo večje pomisleke v zvezi z mednarodnimi posvojitvami in opozarjajo na večjo previdnost, je malo. Bojijo se komercializacije, trgovanja z otroki in zlorab, ki se dogajajo v svetu; ne bi želeli, da bi se to preneslo tudi v naše okolje. Posamezniki so omenili, da morda tudi naši pari že uporabljajo ilegalne poti, kako priti do otroka, zato bi bilo vseeno koristno, če to področje uredimo in s tem zmanjšamo potrebo po trgovanju oz. po iskanju nezakonitih poti, kako priti do otroka.

Nekaj respondentov je opozorilo na pomen kulturnih razlik pri mednarodnih posvojitvah. Otroku, ki smo ga »presadili« v povsem drugačno kulturo, ni lahko; to kažejo izkušnje držav, kjer je bilo v zadnjih desetletjih veliko medrasnih in medetničnih posvojitvev. Na Švedskem, na primer, kjer je prevladujoče družbeno okolje (podobno kot v Sloveniji) do tujcev dokaj zaprto, so nam socialni delavci povedali, da imajo posvojeni otroci, ki po zunanjem videzu odstopajo od domačinov, težave z identiteto, pa tudi občutke, da niso sprejeti v okolju kot »pravi« Švedi. Ker so pred leti na Švedskem posvojili veliko otrok iz Vietnama in sosednjih držav, se danes mladi ljudje, ki izvirajo iz tega območja, organizirajo v samopomočne skupine posvojencev in se tudi skupaj odpravljajo odkrivat svoje korenine. O problematiki medrasnih in medetničnih posvojitvev je veliko razprav tudi v državah, ki so rasno, etično in kulturno bolj heterogene, na primer v ZDA in v Veliki Britaniji. V obeh državah že nekaj časa težijo k temu, da otroke, če je le mogoče, namestijo k staršem iz iste rasne ali narodnostne skupine in jim s tem olajšajo kulturno identiteto. Nekatere novejšje raziskave ugotavljajo, da negativne posledice medrasnih in medetničnih posvojitvev niso

tako samoumevne in obremenjujoče, kot so menili še pred kratkim, potrebno pa je, da posvojitelji otroku omogočijo, da pride v stik s svojo izvirno kulturo in da se lahko z njo pozitivno identificira (Simon, Alstein, Melli 1994; Bausch, Serpe 1997). V primeru, da so beli posvojitelji pripravljani na tako vlogo, ni nobenega razloga, da ne bi v večjem številu posvajali afroameriških otrok, ki zdaj ostajajo v zavetiščih in rejniških družinah, ker zanje ne najdejo posvojiteljev iste rase, menijo Simon in sodelavci. Podobna ugotovitev velja za mednarodne posvojitve nasploh, pravijo isti avtorji. Prepričani so namreč, da so mednarodne posvojitve za otroke iz nerazvitih dežel kljub večkrat spornim rezultatom še vedno boljše rešitev, kot da ostajajo nepreskrbljeni v svojem domačem okolju.

Take dileme, povezane s kulturnimi razlikami in težavami pri identificiranju z zelo oddaljeno kulturo, je morda imela v mislih anketiranka, ki je zapisala, da so pri mednarodnih posvojitvah priprave posvojiteljev še bolj potrebne in zahtevne. Enako potrebna je po našem mnenju tudi dolgoročnejša pomoč družinam, ki bodo posvojile otroke iz tujega okolja, saj bo treba ne le premagovati običajne težave posvojenih otrok in njihovih družin, temveč jim bo treba pomagati pri medsebojnem povezovanju in spoznavanju kulture, iz katere izvirajo. Verjetno se vsi bodoči posvojitelji, ki danes razmišljajo o tem, da bi posvojili dojenčka ali malčka iz Afrike ali na primer iz Kitajske, tovrstnih posledic mednarodnih posvojitvev ne zavedajo zadosti, zato bi jim morali omogočiti,

da se še pred odhodom po otroka pripravijo na to, kako mu bodo dolgoročno stali ob strani pri vzpostavljanju mostu med »tu in tam«. Ob tem bi jim lahko, čeprav gre v njihovih primerih za veliko manjše kulturne razlike, kakšno izkušnjo posredovali posvojenci iz drugih območij nekdanje Jugoslavije, posvojeni v času, ko se stroka problema medetničnih posvojitvev, pa čeprav v okviru skupne države, skorajda ni zavedala.

V tem vprašanju smo združili štirinajst različnih problemov, ki jih zaznavamo na področju posvojitve. Anketirance smo zaprosili, da označijo in na koncu še rangirajo, katere spremembe bi bile po njihovem mnenju nujne.

Glede na prikazane rezultate lahko sklepamo, da se strokovni delavci na področju posvojitve najbolj zavzemajo za spremembe, ki bodo omogočile učinkovitejše ukrepe v korist otroka. O teh problemih in predlogih smo razpravljali že pri prejšnjih vprašanjih.

Na drugem mestu so spremembe, povezane z večjo preglednostjo in izenačevanjem strokovne prakse in priložnosti na področju posvojitve. K temu naj bi prispevala skupna koordinacija in centralni register, v katerem bi se združevali podatki o otrocih, ki potrebujejo posvojitve, in podatki o kandidatih za posvojitelje. Poleg tega bi v takem registru hranili tudi podatke o roditeljih, ki bi jih morda želeli zvedeti odrasli posvojenci.

Na tretjem, četrtem in petem mestu si sledijo (zelo blizu druga drugi) potrebne spremembe, ki poudarjajo kakovost strokovnega dela in usposob-

Preglednica 15: Predlogi sprememb, ki bodo po mnenju anketiranih prispevale k bolj strokovnemu delu (razvrščeni po pomembnosti)

	<i>Povprečje</i>	<i>Std. dev.</i>	<i>Mediana</i>	<i>Kvartilni razmik</i>
1 Odločneje ukrepati v korist otroka	2,20	1,053	3	2
2 Centralni register in koordinacija	2,07	1,061	3	2
3 Načrtovanje v timu	1,93	1,113	2	2
4 Obvezna supervizija ali intervizija	1,89	1,093	2	2
5 Vsakoletno izpopolnjevanje znanja	1,87	0,991	2	2
6 Obvezna priprava posvojiteljev	1,78	1,176	2	2
7 Skupine za medsebojno pomoč posvojiteljev	1,76	0,989	2	2
8 Standardi in normativi	1,69	1,079	1	2
9 Centralna služba za mednarodne posvojitve	1,67	1,166	1	2
10 Regijska koordinacija CSD	1,52	1,112	1	2
11 Skrajšati zakonski rok	1,02	1,310	0	3
12 Ukiniti krajevno pristojnost za posvojitelje	0,87	1,047	0,5	2
13 CSD pomoč, ukrepi drugje	0,70	0,882	0	1
14 Ukiniti krajevno pristojnost za roditelje	0,69	1,079	0	1

ljenost izvajalcev. Timsko delo, ki je pri posvojitvah pogoj za strokovno opravljeno delo, zaenkrat redno prakticirajo komaj na polovici centrov, veliko strokovnih delavcev še ni vključenih v supervizijo, ni še rednega vsakoletnega izobraževanja in usposabljanja za strokovno delo. V precejšnjem številu so se anketiranci zavzeli tudi za obvezne priprave bodočih posvojiteljev in za podporo samopomočnim skupinam posvojiteljev in posvojiteljskih družin.

Na koncu lestvice, na zadnjih treh mestih, so spremembe, ki jih večina anketiranih ne podpira. Prav na zadnjem mestu je odprava krajevne pristojnosti za roditeljice, ki se zdi manj tvegana sprememba kot morebiten prenos ukrepov s centrov za socialno delo kam drugam.

Preglednica 16: Mnenje o pomenu priprav v skupini (mogočih je več odgovorov)

	Število odgovorov %	
Skupinske priprave oz. skupinsko delo s posvojitelji je potrebno	30	55
nimajo izkušenj oz. znanja o tem vprašanju	12	20
priprave niso nujne	3	5,5
priprave niso potrebne	3	5,5

Skupinsko delo z bodočimi posvojitelji so prvi začeli izvajati na CSD Ljubljana Center, kjer so to metodo dela pozneje opustili in jo prenesli na Društvo posvojiteljskih družin Deteljica, ki ima trenutno največ izkušenj s skupinskim delom na področju posvojitve, saj so skupinske priprave v okviru tega društva doslej potekale že v petih skupinah. Trenutno so skupinske priprave na posvojitve organizirane le na CSD z območja gorenjske regije in na CSD Maribor; za nekaj parov s svojega območja pa so v letu 1998 organizirali enkratno usposabljanje tudi v celjski regiji. Obseg in vsebino obstoječih skupinskih priprav bodočih posvojiteljev smo podrobneje predstavili v raziskavi Postopek posvojitve (Rapoša Tajnšek 1998: 42-50, 62-67).

Domnevamo, da večina naših respondentov le posredno pozna priprave v skupini, in sicer prek dela s pari, ki so še ali so bili vključeni v skupinske priprave druge, največkrat v društvu »Deteljica«. V podatkih, ki so jih CSD posredovali ministrstvu, je kar tretjina (22) CSD navedla, da so v letih 1996 do 1998 sodelovali z »Deteljico«.

Zaradi nerazvitosti skupinskega dela s posvojitelji v večini CSD se pri vprašanju, kaj menijo o pomenu priprav v skupini, ni mogla opredeliti kar petina anketiranih. Po drugi strani pa je razveseljivo, da jih dobra polovica meni, da je delo v skupini pri pripravah na posvojitve in tudi po njej potrebno in koristno. Videti je, da so strokovni delavci veliko bolj prepričani v koristnost skupinskega dela s posvojitelji, kot pa bi lahko sodili na osnovi dejanske prakse, ki skupinskih priprav še ni sprejela med nujne delovne metode. Nekaj respondentov je ob tem pripomnilo, da jim za skupinsko delo preprosto ne ostane dovolj časa, oziroma, da to delo ni upoštevano v delovnih obvezah in normativih.

Samo kakšna desetina anketiranih je menila, da skupinsko delo s posvojitelji ni nujno ali potrebno. Trije anketiranci so odgovorili, da skupinske priprave niso nujne, vendar ne škodijo oz. so lahko dobrodošle. Drugi trije anketiranci pa izrecno pravijo, da obvezne priprave v skupini niso potrebne. Navajamo mnenje ene od anketirank, ki zanika specifičnost posvojiteljske situacije: »Skupinsko delo ni nujno za vsak par, saj so nekateri ljudje že po naravi skrbni, ljubeči starši in bodo znali vzgajati otroka tudi brez teh priprav.« Druga respondentka, ki pravi, da sama sicer nima izkušenj, razmišlja pa o tem, da s pripravami pričakovanja parov samo še povečujemo in da jim vzbujamo lažno upanje, da bodo dobili otroka.

Preglednica 17: Kakšne so izkušnje anketiranih strokovnih delavk in delavcev s pripravami v skupini

	Število odgovorov %	
Imajo pozitivne izkušnje s skupinskimi pripravami - razlika je opazna	21	39
ne morejo odgovoriti, ker nimajo izkušenj s skupinskimi pripravami (ali niso analizirali razlik)	16	30
ne opažajo razlik	6	11
izkušnje s pripravami v skupini niso samo dobre	3	5,5
brez odgovora	8	15

Delež respondentov, ki nimajo izkušenj s pripravami v skupini, je 30%; k tem lahko prištejemo še tiste, ki odgovora glede izkušenj s skupinskim delom sploh niso napisali. Slaba polovica (45%)

respondentov tako ni mogla posredovati svojih izkušenj s skupinskim delom s posvojitelji. Druga, malce večja polovica, pa je v veliki večini navedla pozitivne izkušnje, o katerih poroča 39% vseh anketirancev. Njihove izkušnje povzemamo v naslednjih značilnih odgovorih:

Posvojiteljske družine, ki so vključene v priprave, ob medsebojni izmenjavi izkušenj lažje sprejmejo tveganja, se ozavešijo za starševstvo, pridejo v stik s svojimi željami, pričakovanji, strahovi, se opredelijo glede izvora otroka (rasa, vera, zdravstvena situacija, matična družina). Na splošno so bolj pripravljene na sprejem otroka, strokovni delavci pa na ta način bolje spoznajo kandidate in lažje izberemo starše konkretnemu otroku.

Priprave v skupini so morda še bolj potrebne potem, ko je otrok že v družini: koristijo pri vključevanju družine v okolje, pri soočenju z morebitnimi težavami, pri izmenjavi izkušenj.

Pari, ki so obiskovali skupino, so bolj pripravljeni na sprejem otroka in na težave. Tudi po prihodu otroka je pomembno, da par še obiskuje skupino in s skupno pomočjo rešuje morebitne težave.

Posvojitelji, ki so bili vključeni v skupino, so bolj pripravljene na posvojitve, ker so predhodno razčistili pomembna vprašanja, pripravljene so tudi sprejeti otroka s težavami.

Moje izkušnje so, da se pari, ki so bili v skupinah, lažje odločajo za posvojitve večjih otrok in so bolj pripravljeni sprejeti otrokovo zgodovino.

V skupini ljudje lažje spregovorimo o svojih problemih, dilemah, željah, do tega pride spontano. Zakonci dobijo v skupini tudi splošno znanje s področja odnosov v družini in priprave na starševstvo, zelo pomembno pa je, da jih skupina pripravi, da otroku ne smejo zamolčati preteklosti.

Ker smo šele pred kratkim začeli skupinsko delo, imam malo izkušenj, menim pa, da je bilo skupinsko delo s posvojiteljskimi družinami zelo pozitivno. Posebej pomembno je pred posvojitvijo, po njej pa morda prav tako, verjetno le z manjšo intenziteto. Ko smo povabili na srečanje posvojitelje, ki imajo danes že nekoliko starejše posvojene otroke, so nam povedali, da so pogrešali skupinsko delo.

Družine, ki so vključene v priprave, so bolj

odprte, pogovarjajo se o težavah in tudi pozneje se ob problemih veliko hitreje in lažje obrnejo po pomoč na CSD.

Priprave omogočajo optimalno pripravljenost na sprejem tujega otroka, preseganje lastnega življenjskega primanjkljaja (neplodnosti) in odprtost posvojiteljev navzven in navznoter, pripravljenost govoriti o posvojitvi v družini in izven nje ter pripravljenost posredovati izkušnje drugim parom ali javnosti.

Opažamo razlike med posvojitelji, ki prihajajo po naše otroke. Tisti, ki so bili vključeni v skupine (na primer v »Deteljico«), so veliko bolj seznanjeni s predpisi o posvojitvi, bolj so pripravljeni na sprejem otroka, bolj so samozavestni itn.

Usposobljene družine so pripravljene na reševanje problemov in jih ne kopicijo v strahu pred mnenjem drugih. Opažamo tako velike razlike v vzgojnem ravnanju in osebnosti zrelosti posvojiteljev, ki so bili vključeni v skupinske priprave v »Deteljici«, da posvojiteljske družine izbiramo samo med njimi.

Pri navedenih pozitivnih izkušnjah ne vemo, na katere obstoječe oblike skupinskega dela s posvojitelji v Sloveniji se nanašajo odgovori anketirancev, razen pri tistih, ki se sklicujejo na skupinsko delo v društvu »Deteljica«.

V treh odgovorih, ki deloma izražajo pomsleke ali celo negativne izkušnje v zvezi s skupinskim delom, respondenti žal niso pojasnili, za kaj gre. Vse tri odgovore navajamo v celoti:

Razlik ne opažam, odločitve o sodelovanju bi prepustila parom. Izkušnje nekaterih, ki so bili vključeni v društvo »Deteljica«, so negativne.

Priprave in skupinsko delo bi bile potrebne, vendar pa bodoči posvojitelji ne bi smeli biti izpostavljeni prevelikim zahtevam.

Priprave so zaželenе, ne pa nujne. Če že so, naj se izvajajo po vseh CSD po usklajenem strokovnem programu. Izkušnje bodočih posvojiteljev glede priprav, ki so se jih udeleževali po centrih v Sloveniji, niso vedno pozitivne. Bistvenih razlik pri vključenih in tistih brez priprav ni.

Še nekaj drugih respondentov je odgovorilo, da razlik ne opažajo oziroma da jih ne spremljajo. Značilna odgovora v tej skupini sta naslednja:

Sodelovala sem s pari, ki so bili vključeni v skupino in tistimi, ki niso bili. Razlike nisem opazila. Mislim, da je treba odločitev o sodelovanju v skupini prepustiti posvojiteljem.

Pri svojem delu nisem opazila razlik. Menim, da posvojitelji lahko brez skupinskih priprav dobro izpolnijo starševsko vlogo ob lastni motivaciji za starševstvo in ob poglobljeni obravnavi na CSD, kjer je izpeljan postopek posvojitve.

Skupinske priprave bodočih posvojiteljev in skupinsko delo s posvojiteljskimi družinami po prihodu otroka sodijo – podobno kot delo z otrokom in matično in rejniško družino v postopku posvojitve – med temeljne metode in principe socialnega dela na področju posvojitve. Ne gre za to, da bi s ponudbo skupinskih priprav kot obveznega dela v postopku posvojitve ter s povabilom na sodelovanje v skupini po prihodu otroka izražali dvome v sposobnost posvojiteljev za starševstvo, ali da bi jih prek dela v skupini ocenjevali, kontrolirali, jim vzbujali mučne občutke, da niso »pravi« starši in da morajo biti zato »kaznovani« s pripravami na starševstvo, ki bi koristile prav vsem staršem. Sodelovanje v skupini morajo strokovni delavci najprej sami razumeti in ga sprejeti kot najboljšo možnost in priložnost za to, da se skupno življenje v posvojiteljski družini začne in nadaljuje v dobro vseh družinskih članov, ki morajo znati živeti z dvojno realnostjo posvojenega otroka in posvojiteljske družine. Ob takem izhodišču strokovni delavci ne morejo imeti »slabega občutka«, da s pripravami na posvojitve obremenjujejo in kaznujejo ljudi, ki želijo storiti nekaj najlepšega – ponuditi dom otroku, ki je ostal brez njega. Celotno delo s posvojitelji v postopku posvojitve in tudi po zaključeni posvojitvi je usmerjeno v to, da bo posvojiteljska družina bolje spoznala, razvila in izkoristila svoje potenciale za družinsko življenje in starševske naloge v situaciji, ki je specifična in jo je včasih težko obvladovati brez dodatne pomoči.

Posvojitelji, ki so že preživeli »medene tedne« prvih mesecev in let skupnega življenja z otrokom, sami najbolje vedo, da posvojitve nikakor ni najlažji način, kako priti do otroka, kako z njim živeti in preživeti. To vedo tudi posvojeni otroci – biti posvojen je zahtevna življenjska vloga, ki celo v najbolj idealnem in najbolj odprtem primeru posvojitve od otroka zahteva, da razreši svoj

dodatni problem, problem dvojne identitete (Swientek 1997). »Živeti nekje vmes« ni lahko, zato morajo biti posvojiteljske družine vnaprej pripravljene, da lahko pride do težav, da bodo hitreje in manj obremenjeno poiskale tudi strokovno pomoč. Izkušnje v ZDA kažejo, da je pravočasna strokovna pomoč posvojiteljskim družinam potrebna in učinkovita tako v prvem obdobju po posvojitvi kot tudi pozneje, zlati v obdobju odrasčanja (Smith, Howard, Monroe 1998). Velik pomen strokovne pomoči, ki so je posvojeni otroci in posvojitelji deležni zlasti v rizičnem obdobju adolescence, potrjuje tudi longitudinalna primerjalna študija, ki so jo na velikem vzorcu opravili v ZDA (Feigelman 1997). Raziskava je spremljala razvoj otrok iz treh različnih tipov družin (popolna, nepopolna in posvojiteljska družina) in njihovo življenje v odrasli dobi. Otroci, ki so do 18. leta živeli v družinah z obema staršema, so imeli najmanj težav v dobi odrasčanja in so se najbolje znašli tudi kot odrasli ljudje. Največ problemov v letih adolescence, ki so se nadaljevali tudi v odraslem življenju, so opazili pri otrocih, ki so rasli v vseh drugih oblikah nepopolne nuklearne družine. Vmes med obema tipoma družin so se znašli posvojeni otroci, ki so odrasčali ob obeh posvojiteljih. Tudi zanje je bilo, podobno kot za otroke iz nepopolnih družin, značilno precej viharo mladostniško obdobje, ki je nekaterim povzročalo težave tudi v poznejših letih. Vendar pa so imeli posvojeni otroci v svojih poznih dvajsetih in v zgodnjih tridesetih letih starosti veliko bolj urejeno in stabilno življenje kot otroci, ki so v otroštvu živeli v nepopolnih družinah. Kot odrasli ljudje so se posvojenci skoraj povsem izenačili z otroci iz popolnih družin pri večini opazovanih lastnosti: pri doseženi izobrazbi, pri zaposlitvi in uspehih pri delu, pri dohodku oz. pridobljenem premoženju, lastništvu hiše, stabilnosti zakonske zveze in uživanju drog (v tem obdobju). Razlike med tema skupinama so bile le v tem, da so nekdanji posvojeni otroci imeli nekaj več partnerskih zvez pred poroko in da je več žensk iz skupine posvojenih otrok poročalo o manjšem zadovoljstvu v zakonu.

Dileme o tem, ali so strokovne priprave v skupini in delo – tudi v skupinah – s posvojiteljskimi družinami po posvojitvi strokovno utemeljene, potrebne in koristne, v socialnem delu ni. Ko vstopajo v proces posvojitve in po zaključeni posvojitvi, mora biti posvojiteljem zagotovljena strokovna pomoč kot proces skupnega odkrivanja in

sprejemanja posvojiteljske družinske stvarnosti. Brez sodelovanja v skupini je strokovna pomoč posvojiteljskim družinam neučinkovita, odprtost posvojitve, realnost dveh svetov v življenju posvojenca in pristajanje družine na resničnost bodo brez izmenjave izkušenj v skupini (in ob sodelovanju starejših posvojiteljev in posvojencev) ostali le prazni teoretski koncepti.

Ob vsej podpori, ki jo dajemo pomenu skupinskega dela s posvojiteljskimi družinami, pa moramo ob pozitivnih izkušnjah analizirati tudi nekatere vsebinske in organizacijske nedorečenosti v okviru obstoječih skupinskih priprav. Kakšen je osnovni cilj in namen priprav, kakšne naj bi bile obvezne vsebine, koliko časa naj potekajo, kdo in kje naj jih izvaja, ali naj bodoči posvojitelji sami financirajo ali vsaj sofinancirajo priprave ali pa je to dolžnost države, kakšna je vloga socialnih in drugih strokovnih delavcev v skupinskih pripravah – na vsa ta vprašanja bo treba kmalu odgovoriti. Ni nujno, da se uveljavi en sam model, zagotoviti pa bi morali, da bodo v vseh modelih in konkretnih organizacijskih oblikah spoštovani temeljni strokovni koncepti. Pri tem lahko koristno uporabimo izkušnje iz vseh dosedanjih oblik skupinskega dela s posvojiteljskimi družinami na centrih za socialno delo in v društvu »Deteljica«, ki je razvilo uspešen program preventivne pomoči otrokom, namenjen bodočim in aktualnim posvojiteljskim družinam (Bevc 1997, Kovačec 1998). Njihov program dela v skupini bi lahko z določenimi prilagoditvami koristno uporabili tudi v drugih skupinah, ki povečini še preizkušajo ustrezne vsebine in oblike priprave na posvojitev.

V zvezi z »Deteljico« se v strokovnih krogih pojavljajo tudi nekateri pomisleki in očitki v zvezi z delom te prve samopomočne organizacije posvojiteljev v našem okolju. Gre predvsem za dileme, ali društvo morda ne posega v pristojnosti strokovnih služb oz. jim »jemlje« njihove pristojnosti in ali niso metode dela v društvu prezahtevne in neprimerne za udeležence, češ da se preveč opirajo na metode, ki so se razvile in potrdile pri zdravljenju zasvojenosti. V društvu so medtem spoznali, da je priprave na začetku bolj malce intenzivirati, skupina pa še vedno deluje dalj časa, tudi še potem, ko precej parov že ima otroka. Z vidika socialnega dela se zastavlja vprašanje, ali ne bi že prve tretjine delovanja skupine, ki daje velik poudarek preteklosti in »preseganju življenjskega primanjkljaja – jalovosti oz. neplodnosti«,

usmerili bolj v pozitivne potencialne, ne da bi spregledali sicer nujno potrebno soočanje s stiskami in razočaranji ob neuspehih poskusih starševstva, ki pa ne bi smelo biti v ospredju, če želimo pogled obrniti v sedanjost in prihodnost.

V vsakem primeru je »Deteljica« odigrala pomembno vlogo pri samoorganiziranju posvojiteljev in vstopu civilne družbe na področje posvojitve, prispevala pa je tudi k izboljšanju strokovne prakse v državnih socialnih službah. O pozitivni vlogi civilnih združenj na področju posvojitve poročajo tudi v drugih državah, saj so prav pričakovanja in zahteve udeležencev v posvojiteljskem trikotniku državne službe prisilile k uvajanju novih konceptov in metod (Greenfield 1995). Za državne službe včasih neprijetno, a koristno dejstvo, da so udeleženci posvojitve, ki imajo podporo skupine, bolj zahtevni in bolj kritični, pa potrjujejo tudi ugotovitve naše ankete s posvojitelji.

Preglednica 18: Kaj bi morali spremeniti pri strokovnem delu z roditelji

	<i>Štev. odgovorov</i>	<i>%</i>
več pomoči roditeljem; če ni izboljšanja, hitreje ukrepati	26	48
večja pozornost potrebam roditeljic	10	19
poenotiti strokovne standarde pri delu z biološko družino	4	7
spremembe v zakonodaji in v praksi niso potrebne, delo je že zdaj ustrezno	3	5,5
ne ve, brez odgovora	9	17

Pri odgovorih na to vprašanje so strokovni delavci omenjali dve kategoriji uporabnikov: roditelje, ki jim je bil otrok odvzet, in roditelje, ki so dali soglasje k posvojitvi otroka. V obeh primerih so obstoječe metode dela z roditelji nepopolne.

Polovica anketirancev je ponovno pokazala na eno od najbolj kritičnih točk pri socialnem delu z družino: na neustrezne oblike in metode pomoči matični družini, na drugi strani pa na predolge in neučinkovite postopke odvzema otroka, ko je to potrebno v korist otroka. Namesto strategije pomoči, ki bi pravočasno podprla družino in okrepila njeno moč, se še vedno velikokrat uporablja reaktivno-kontrolna strategija, ki težko pripelje k pozitivnim spremembam. Morda bi lahko s pravočasnimi ukrepi preprečili situacije, v katerih je odvzem roditeljske pravice edina mogoča rešitev

za otroka. Ko pa pride do te odločitve, si strokovni delavci želijo več možnosti in pristojnosti za učinkovitejšo in hitrejšo ukrepanje. Želijo si tudi spremembe v postopkih pred sodiščem in spremembe zakonodaje, ki bo bolj varovala otroka in manj ščitila neodgovorne starše.

Z vidika posvojitev sta pri delu z roditelji, ki jim je odvzeta roditeljska pravica, pomembni dve vprašanji: kako pomagati staršem, ki so s posvojitvijo dejansko izgubili otroka, in kako jih podpreti v tistem, kar lahko vendarle še storijo za svoje otroke. Čeprav so kontakti staršev, ki jim je bil otrok odvzet proti njihovi volji, z njihovimi posvojenimi potomci razmeroma malo raziskani, pa vendarle obstajajo dokazi, da so celo v tem primeru stiki bioloških staršev in otrok mogoči in pozitivni za vse udeležene strani (Ryburn 1999). Navadno se v takih primerih bojimo predvsem vmešavanja bioloških staršev v posvojiteljsko družino, v tem primeru pa se je pokazalo, da stiki z biološkimi starši lahko tudi izboljšajo otrokovo predstavo o roditeljih in s tem tudi pozitivno podobo o sebi samem. Stiki z otrokom pa so bili pomembni tudi za roditelje in za zmanjšanje njihovih občutkov krivde. Raziskovalce je presenetilo predvsem relativno veliko število kontaktov, ki so bili prisotni v 42% primerov, 12% posvojencev je stike ohranjalo s sorojenci, 19% posvojencev pa je želelo vzpostaviti stike z roditelji (ne pozabimo: šlo je za starše, ki so jim otroke odvzeli zaradi zanemarjanja in celo zlorab). Iz raziskave navajamo pogled dveh posvojiteljic na stike otroka z biološkimi starši (Ryburn 1996: 637):

S pomočjo članov njene rodne družine smo odgnili skrivnost okrog posvojitve; hčerka zdaj bolje razume, od kod izvira in ima odprta vrata za več kontaktov, če jih bo pozneje želela. Zdaj se je na nek način zasidrala tudi v svoji rodni družini.

Najina posvojena hčerka se zdaj počuti kot bolj celovita oseba, pozna svoj izvor in biološka dejstva. Zdaj živi bolj »v miru« sama s seboj.

Drugo plat pogosto zanemarjenega dela z roditelji, tokrat s tistimi, ki dajo soglasje k posvojitvi svojega otroka, omenja skoraj petina anketiranih. Pri tem so navajali zlasti stiske roditeljic, o katerih se pri nas več razmišlja in piše šele v zadnjem obdobju (Bevc 1995; 1998). Za socialno delo je nesprejemljivo, če se morajo starši (največkrat je

to samo mati) zaradi socialne stiske odpovedati otroku, vendar vse kaže, da se to dogaja tudi pri nas. Razpoložljivi podatki o socialnem položaju roditeljic in razlogih, zakaj oddajajo otroka, pa tudi o metodah dela z njimi so zaskrbljujoči (gl. tudi intervjuje s socialnimi delavkami v porodnišnicah v Rapoša Tajnšek 1998). Vprašanje je, ali roditeljici res omogočimo dovolj priložnosti, da izboljša svojo življenjsko in družinsko situacijo, preden se odloči za posvojitev, ali da lahko, če sama tega ne zmore (na primer zaradi duševne prizadetosti) dolgoročno sodeluje pri skrbi za otroka v ustreznem, varnem okolju.

Tudi pri delu z roditelji, ki dajo soglasje k posvojitvi, je pomembna pomoč pred posvojitvijo in po njej. Odprta posvojitev, ki koristi otroku, daje tudi biološkim staršem več možnosti, da dobijo informacije o otroku, spremljajo njegov razvoj ali ga celo obiskujejo. S tem pa se močno zmanjšajo negativne posledice oddaje otroka, kot so občutki izgube, krivde in obžalovanja. Cushman, Kalmus in Namerow (1997) poročajo, da ločitev od otroka manj boleče doživljajo tudi tiste biološke matere, ki so kakor koli sodelovale pri izbiri posvojiteljev za svojega otroka. Zakon o popolni posvojitvi sicer otežuje, nikakor pa ne onemogoča določenega spremljanja otroka in stikov, če so seveda vsi udeleženi ozaveščeni in prepričani v koristi odprte (pa čeprav formalno popolne) posvojitve. Če želi biološka mati ostati anonimna, ji je treba to omogočiti, obenem pa jo opozoriti tudi na pravice otroka in na možnost, da bo nekoč želel dobiti podatke o svojem izvoru. Te podatke bi socialna služba posvojenim otrokom morala ohraniti, ob tem pa zagotoviti roditeljem, da jih otroci pozneje ne bodo poskušali spoznati, če s tem tudi sami ne bodo soglašali. Posredniško vlogo pri morebitnih srečanjih, s katerimi bi se strinjali biološki starši ali drugi prizadeti sorodniki, bi lahko opravljala – tako kot dela v določenih primerih že danes – strokovna služba za posvojitve.

Kot lahko vidimo iz preglednice, so mnenja respondentov o tem, ali je predhodno nameščanje otrok k bodočim posvojiteljem in ali je rejniško razmerje za to najustreznejša rešitev dokaj deljena. Skoraj tri četrtine strokovnih delavcev meni, da je sedanja rešitev smiselna in koristna za vse udeležence. Te odgovore bi lahko razdelili v tri skupine glede na to, komu izmed vpletenih ta rešitev najbolj ustreza oz. katero izmed njih navajajo respondenti. Posredujemo nekaj značilnih

Preglednica 19: Mnenje o predhodnem nameščanju otroka k bodočim posvojiteljem

	Štev. odgovorov	%
Predhodno nameščanje otroka je ustrezna rešitev, daje čas za dokončno odločitev	39	72
predhodno nameščanje otroka v bodočo posvojiteljsko družino je dobra rešitev, le termin rejništvo ne ustreza	10	18
obstoječa rešitev ni ustrezna nima izkušenj, zato ne ve	3	5,5
odgovora	1	2

odgovorov za vsako izmed kategorij dobljenih odgovorov.

a) Koristnost predhodne namestitve otroka iz vidika vseh (ali večine) udeležencev:

Predhodna namestitvev otroka k posvojiteljem je koristna tako za posvojence (če so že starejši) kakor tudi za bodoče posvojitelje, saj jim omogoča čas za medsebojno prilagajanje in spoznavanje.

Obe strani tako dobita čas in biološki roditelji še lahko poskrbijo za otroka.

Čas za prilagajanje je zelo potreben, tako za otroka kakor tudi za posvojitelje, ne glede na to, ali je to rejniško razmerje ali ne.

Odkrivanje medsebojne naklonjenosti, preizkus odločitve.

b) Koristnost predhodne namestitve iz vidika otroka:

Tako lahko tudi ugotovimo, ali bo posvojitev v korist otroka.

V tem času je mogoče spoznati, kako se otrok ujema s starši (posvojitelji), in rejniško razmerje je najprimernejše.

c) Koristnost predhodne namestitve otroka z vidika posvojiteljev:

Možnost za posvojitelje, da se odpovedo posvojitvi, če ugotovijo, da z otrokom niso dobili pravega stika.

Rejniško razmerje za določen čas je priložnost, da posvojitelja preverita svojo odločitev.

Bodoči posvojitelji morajo biti seznanjeni in sprejemljivi za dejstvo, da je posvojitev

dokončna šele z izdajo odločbe.

Bodoči posvojitelji živijo določen čas v strahu, da otroka morda ne bodo mogli obdržati. Kljub pripravam ta strah pri posvojiteljih ostaja.

d) Koristnost predhodne namestitve otroka iz vidika bioloških staršev:

Ta čas je predvsem pomemben za biološke starše, ki imajo s tem priložnost za morebitno spremembo svoje odločitve.

Biološki starši bi morali imeti v tem času možnost stalnih stikov z otrokom, kar bi jim omogočilo, da bi bila njihova odločitev bolj zavestna.

Naravni roditelji imajo možnost spremeniti svoje vedenje in poskrbeti za svoje otroke.

Med odgovori strokovnih delavcev prevladujejo tisti, ki se nanašajo na koristnost rešitve v prid bodočim posvojiteljem, precej manj jih eksplicitno poudarja koristi vseh udeležencev. Koristi otroka so po številu odgovorov na tretjem mestu. Redki so tisti strokovni delavci, ki so mislili predvsem na koristi bioloških staršev (le 4). Seveda bi na osnovi teh, morda bolj v naglici napisanih odgovorov težko sodili o tem, kdo je za strokovne delavce v primeru posvojitve primarni uporabnik. Vseeno pa se vsiljuje misel, da vsi ne uporabljajo dosledno celostnega pogleda na udeležence v postopku in da (najbrž nehote) bolj upoštevajo potrebe enega izmed njih. Morda se zdi kar malo preveč samoumevno, da je predvsem otrok tisti, ki ga je treba zaščititi in poskrbeti za njegove koristi. V tehtanju koristi bioloških staršev in potencialnih posvojiteljev pa bi morali socialni delavci zavestno ohranjati interpozicijo in interese bodisi bioloških staršev bodisi posvojiteljev upoštevati zgolj v primeru, če so skladni s potrebami otroka.

Poudariti je treba, da na vprašanje o primerosti rejniškega razmerja večina respondentov ni natančno odgovorila. Vendar pa ga v svojih odgovorih tudi niso izrazito odklanjali. Nekateri so omenjali možnosti drugačne rešitve, vendar je niso eksplicitno poimenovali. Naj navedemo nekaj kritičnih misli – z domnevo, da ti respondenti sedanjo ureditev nekako pogojno sprejemajo:

Poskusna namestitvev otroka k posvojiteljem pred posvojitvijo pri novorojenčkih nima nikakršnega smisla.

Pomembno je, da se lahko ta čas po potrebi podaljša ali skrajša, glede na konkretne okoliščine vsakega posameznega primera.

Status bodočih posvojiteljev je do izdaje odločbe o posvojitvi neurejen.

Nekateri strokovni delavci se strinjajo s sedanjo prakso predhodnega nameščanja otroka k posvojiteljem, neustrezno pa se jim zdi poimenovanje te oblike oziroma njeno prepletanje z rejništvom. Pojavljajo se konkretni predlogi, da se v primeru pričakovane posvojitve ne bi sklepala rejniška pogodba, več anketirancev se zavzema za to, da bodoči posvojitelji ne bi prejeli rejnine. Strinjamo se s tistimi strokovnimi delavci, ki predlagajo, da je treba pojem »rejništva z namenom posvojitve« nadomestiti z ustrežnejšim pojmom oz. institutom, ki bi otroku zagotavljal potrebno pravno varnost. Vprašanje predhodne namestitve otroka v morebitni posvojiteljski družini je torej treba urediti na poseben način in tako, da bo ta jasno razmejena od rejništva in bo za otroka kar najmanj tvegana.

Sedanje pravne ureditve in prakse na tem področju ne odobravajo trije respondenti, ki menijo, da rejniško razmerje pred posvojitvijo ni najustreznejša rešitev.

Preglednica 20: Kakšna je primerna dolžina bivanja otroka pri potencialnih posvojiteljih pred posvojitvijo

	Štev. odgovorov	%
omogočiti individualno prilagajanje tega časa	26	47
1 leto povsem ustreza	14	26
od 6 mesecev do 1 leta	7	13
tudi manj kot 6 mesecev	5	9
nima izkušenj, ne ve odgovora	2	4

Glede dolžine bivanja otroka pri bodočih posvojiteljih pred formalnim aktom posvojitve so bili odgovori strokovnih delavcev prav tako dokaj raznoliki.

Po mnenju slabe polovice respondentov naj bi bilo trajanje otrokove predhodne namestitve pri bodočih posvojiteljih urejeno fleksibilno. Trajanje je odvisno od starosti otroka, pripravljenosti posvojiteljev in vseh drugih okoliščin. Nekateri predlogi gredo tudi v to smer, da naj bi o tem bolj suvereno odločal strokovni delavec, ki postopek vodi. Dolžina predhodnega bivanja pri posvoji-

teljih je odvisna tudi od statusa in sodelovanja bioloških staršev v postopku (soglasje, odvzem, ohranjanja stikov in podobno).

Dobra četrtina strokovnih delavcev je mnenja, da je sedanja rešitev povsem ustrezna in spremembe niso potrebne. Nekateri med njimi tudi poudarjajo, da je zakon že tudi sedaj dovolj fleksibilen in omogoča posvojitve pred potekom enega leta bivanja otroka pri posvojiteljih. Zlasti za starejše otroke se zdi vsem primerna doba 12 mesecev.

Po mnenju nekaterih respondentov pa je pri starejših otrocih pomembno spoštovati (ali pa celo podaljšati) zakonsko predvideni rok medsebojnega prilagajanja, saj otroci prihajajo z določenimi vedenjskimi vzorci in svojo zgodovino. Posvojitve naj bi bila opravljena takrat, ko je otrok, če je starejši, na to pripravljen.

Nekateri se zavzemajo za skrajšanje enoletnega roka pred posvojitvijo. Pri tem poudarjajo potrebo po drugačnem obravnavanju otroka v starosti do enega leta in tistih, ki so starejši od enega leta. Največ respondentov iz te skupine predlaga predhodno namestitev otroka k posvojiteljem bodisi za dobo 6 mesecev ali pa tudi manj. To zadnje naj bi veljalo predvsem na dojenčke. V nasprotju s tem pa je mnenje, da bi morali ravno pri starejših otrocih skrajšati rok zaradi stiske posvojiteljev in (morebitne) želje otroka, da bi bil čimprej posvojen. Najdejo pa se tudi posamezni odgovori, v katerih strokovni delavci predlagajo 6 mesečni poskusni čas, ne glede na starost otroka.

Med odgovori smo našli tudi takega, ki ocenjuje poskusno bivanje otroka pri bodočih posvojiteljih kot nesmiseln, kar delavec/delavka utemeljuje s tem, da mora posvojitelj otroka pač sprejeti takega, kakršen je, kot je tudi v primeru naravnih staršev. Ob tem respondent očitno pozablja na druge udeležence v postopku, predvsem na otroka, pa tudi na biološke starše.

Preglednica 21: Izkušnje s preходом otroka iz rejniške družine v družino bodočih posvojiteljev

	Štev. odgovorov	%
Nimajo izkušenj, ne vedo odgovora	26	48
imajo dobre izkušnje	11	20
izkušnje so dobre – ob dobrih pripravih vseh udeleženi	7	13
imajo tudi slabe izkušnje	4	7
drugo	6	11

O izkušnjah s preходом otroka iz rejniške družine v posvojiteljsko slaba polovica respondentov ni mogla poročati, ker jih nima. Med tistimi, ki izkušnje imajo, prevladujejo respondenti, ki vidijo prednosti te oblike. Respondenti tudi ugotavljajo, da je lahko prehod iz začasnega in nadomestnega v permanentno in varno družinsko okolje za otroka neboleč, če je dobro pripravljen.

Naj navedemo nekaj tipičnih odgovorov respondentov v tem sklopu:

Rejnice lahko zelo dobro pripravijo otroka na premestitev, če se zavedajo, kakšna je njihova vloga v skrbi za otroka. Pri tem pa je seveda pomembna tudi stopnja ozaveščenosti bodočih posvojiteljev. Izkušnje so najboljše, če sta obe družini na premestitev in načrtovano posvojitve dobro pripravljene.

Dobre emocionalne izkušnje otroka v rejniški družini so tudi dobra dota za njegovo življenje v posvojiteljsko družino. Pri tem je zelo pomembno dobro delo z rejniško družino, da ta ne pričakuje, da bo otrok ostal pri njih in ne ovira njegovega odhoda s prevelikim navezovanjem otroka nase.

Delo na tem področju je zelo subtilno in mora biti dobro načrtovano, potekati mora z velikim poslušom za počutje otrok.

Nekateri strokovni delavci opozarjajo, da lahko starost otroka in njegove predhodne travme otežijo življenje v novo okolje. Čim večji je otrok, tem več strpnosti vseh udeležencev je pri tem potrebne. Otrokov odziv ob namestitvi k bodočim posvojiteljem je lahko neprijeten, saj pride k tujcem. Zato bi kazalo ob tem misliti na postopnost in mu omogočiti počasen prehod – obiski, prosti čas, preživljanje počitnic in podobno.

Izkušnje tudi kažejo, da se otroci, ki so v rejniški družini dobro sprejeti in nanjo navezani, na novo okolje sicer dalj časa prilagajajo, vendar pa imajo boljšo osnovo za dober emocionalni stik s posvojitelji (1 odgovor). Dobili smo tudi odgovor strokovnega delavca/ delavke, ki takega premeščanja ne podpira, kadar gre za večje otroke. Premestitev je lahko zanje namreč preveč boleča izkušnja, zlasti še, če do načrtovane posvojitve pozneje ne pride.

Strokovni delavci tudi opozarjajo, da naj bi se v praksi izogibali nepotrebnemu premeščanju otrok iz družine v družino in bi morali otrokovo bodočnost čimprej natančneje načrtovati. Otroka

bi bilo najbolje namestiti neposredno v posvojiteljsko družino.

Štirje respondenti navajajo slabe izkušnje na tem področju, vendar jih niso vsi konkretnje opisali. V enem primeru, ko je šlo za otroka v starosti nad 10 let, so bile prilagoditvene težave izrazitejšje. Iz enega CSD poročajo, da so imeli primer, ko je bil rejenec nameščen v rejništvo z namenom posvojitve, vendar do posvojitve pozneje ni prišlo (razloga ne navajajo). Otrok se je dobro prilagodil in družina dobro funkcionira, vendar pa je otrok obdržal status rejenca. Ob tem primeru se lahko vprašamo, ali ni morda na dejstvo, da je otrok ostal rejenec, vplivalo prav rejniško razmerje, ki je bilo sklenjeno ob namestitvi otroka v rejo z namenom posvojitve.

Respondenti navajajo tudi pomen ohranjanja stikov med rejniki in otrokom, kadar gre za večje otroke. Ta prehod je lahko za otroka zelo boleč, če so stiki pretrgani, zato je pomembno, da posvojitelja to razumeta in omogočita otroku ohranjati te stike še naprej.

PRIMERI, V KATERIH NAČRTOVANE POSVOJITVE NISO IZVEDLI

Na vprašanje o nerealiziranih posvojitvah, pri katerem smo pričakovali opise primerov, v katerih do načrtovane posvojitve ni prišlo, in kratko analizo posledic za vse udeležence, kar tri četrtine respondentov (76%) ni moglo odgovoriti, ker takega primera niso imeli. Tako smo dobili le 12 odgovorov strokovnih delavcev, ki so navajali različne primere iz svoje prakse.

Opisane primere lahko razvrstimo glede na razloge, ki so vplivali na to, da se posvojitve ni opravila:

a) Nevtralni razlogi (1 primer):

Na te razloge nihče ni vplival, šlo je za pravne zaplete premoženjske narave, ki so ovirali posvojitve. Otrok je ostal pri potencialnih posvojiteljih, dobil njihov priimek in se dobro vživel. Primer lahko razumemo kot dejansko posvojitve, ki pa ni legalizirana.

b) Biološki starši so spremenili svojo odločitev (3 primeri):

Navedeni primeri so zanimivi, med seboj pa se dokaj razlikujejo. V prvem primeru je rodiljica preklicala izjavo o oddaji otroka v posvojitve po mesecu dni njegovega bivanja pri potencialnih posvojiteljih. Respondent navaja, da je bila ta

situacija težka za posvojitelje (domnevamo pa, da se je zadeva srečno odvijala za otroka in njegovo mamo!).

V drugem primeru so starši prav tako spremenili svojo odločitev, vendar otroka niso vzeli k sebi in še »čaka« v Otroškem domu.

Zgovorna je tudi zgodba 6-letnega otroka, ki ga je hotela mati dati v posvojitev zaradi nove partnerske zveze. Po nekaj mesecih njegovega bivanja pri potencialnih posvojiteljih pa je svojo odločitev spremenila zaradi pritiskov okolja.

Biološki starši imajo nedvomno pravico, da o svoji prvotni odločitvi ponovno premislijo in jo spremenijo, čemur je namenjen tudi zakonski rok za legalizacijo posvojitve. To je seveda treba dosledno spoštovati tudi pri strokovnem delu z vsemi udeleženci v kompleksnem postopku posvojitve. Te pripovedi nas spet opozarjajo na izjemno pomembno mesto temeljitih priprav vseh tistih, ki v tem postopku sodelujejo. Vse, kar je v postopku opuščeno ali pa je slabo opravljeno, se namreč odraža predvsem na otroku in njegovih čustvih in na ogroženem občutku varnosti.

c) Posvojitelji so odstopili od nameravane posvojitve:

V to skupino sodijo vsi ostali primeri, ki so jih opisali strokovni delavci. Nekatere najbolj značilne bomo navedli tudi tukaj.

V enem izmed primerov se zakonca nista mogla prilagoditi na življenje z otrokom, zaradi česar je razpadla njuna zveza in do posvojitve ni prišlo. Drugi posvojiteljski par ni mogel sprejeti otroka, ki je bil nekoliko težaven. V enem primeru je šlo za težko razvojno motnjo otroka, zaradi katere paru (domnevno zdravniki) posvojitev odsvetovali. Biološka mati je pri svoji odločitvi o odpovedi otroku vztrajala in otrok danes živi v rejniški družini.

Med temi primeri izstopa tragična zgodba 6-letnega otroka, ki je bil že dvakrat neuspešno nameščen v rejništvo z namenom posvojitve. Očitno v tem primeru ni bilo dovolj priprav bodočih posvojiteljev, da bi bili sposobni sprejeti otrokovo drugačnost. Hkrati pa nas primer opozarja tudi na dejstvo, da je za nekatere otroke dobra rejniška družina optimalna rešitev in nedvomno mnogo boljša kot večkratna zavržena posvojitev in pogosto premeščanje iz enega v drugo družinsko okolje. To je skupina otrok, iz katere se rekrutirajo večni rejenci, torej tisti, ki ostajajo v »rejniških vicah« (Barth 1994: 140) do svoje polnoletnosti ali pa še dlje, če niso sposobni za samostojno

življenje. Ravno v teh primerih se tudi najbolj izraža kvaliteta priprav na posvojitev in pripravljenost bodočih staršev, da otroka sprejmejo takega, kakršen je. To pa je hkrati tudi odraz kvalitetnega dela na tem področju, dela, ki vključuje tako potrebno znanje, primerno etično naravnost, kakor tudi osebno zavzetost strokovnih delavcev.

Ameriški zakon o posvojitvah in otroškem varstvu iz leta 1988 izrecno navaja, da mora biti za rejence izdelan *permanentni načrt ureditve statusa* v 18 mesecih po namestitvi, le za izjemne primere se lahko ta rok podaljša na 24 mesecev. Zakoni posameznih zveznih držav pa so še strožji in uveljavljajo krajše roke (Kalifornija, denimo 12 oz. 18 mesecev). Izkušnje kažejo, da do vrnitve otroka v matično družino, če sploh, pride prej kot v dveh letih (Barth 1994: 139). Kljub vsemu temu pa raziskovalci ugotavljajo, da gre iz rejništva v posvojitev manj kot 10% otrok. Med dejavniki, ki vplivajo na ovire za posvojitev, avtorji navajajo predvsem starost otroka, saj je posvojenih manj kot 20% tistih otrok, ki so bili ob prihodu v rejniško družino starejši od 3 let. Z vsakim letom otrokove starosti naj bi se možnosti za njegovo posvojitev bistveno zmanjšale (McMurtry, Lie 1992, cit. po Barth, *op. cit.*).

Načrtovanje permanentne rešitve za otroka nedvomno terja učinkovito odločanje in ureditev kar najbolj trajne namestitve otroka, ki bi sicer za vedno ostal v rejništvu. Tudi nova raziskava o rejništvu v Sloveniji (Milošević Arnold, Struna, Zemljič 1999) opozarja na dejstvo, da otroci v rejništvu še vedno ostajajo dolga leta: več kot polovica (54,8%) sedanjih rejencev je v rejništvu že več ko pet let, za dobro četrtino (25,9%) se predvideva, da bodo pri rejnikih ostali še več ko pet let. Najbolj alarmanten se zdi pri tem podatek, da za dobro tretjino (33,1%) rejencev strokovni delavci trenutno ne morejo predvideti nadaljnega trajanja rejništva. Na eksplicitno vprašanje o načrtovani prihodnosti rejencev so strokovni delavci odgovorili, da za slabo četrtino (24,5%) tega ni mogoče predvideti. Na vprašanje o možnostih za vrnitev v matično družino strokovni delavci navajajo, da tega trenutno ne morejo oceniti, za skoraj polovico rejencev (45%) pa navajajo, da njihova vrnitev verjetno ne bo nikoli mogoča (Milošević Arnold, Struna, Zemljič 1999: 68–69, 83). Vse navedeno nedvomno pomeni, da v praksi strokovni delavci na področju rejništva še ne pripravljajo individualnih projektov oz. načrtov za rejence, ki bi nakazovali otrokovo perspektivo,

sistematično spremljanje njegovega življenja in morebitne pozitivne spremembe v matični družini in trajno iskanje optimalnih rešitev. Tako kot socialni in drugi strokovni delavci, ki so v naši anketi večkrat poudarili, da bi morali ukrepati ob problemu večnega rejništva, želimo tudi sami ponovno opozoriti na dejstvo, da imamo še vedno preveliko število rejencev, ki lahko bili posvojeni, pa se to iz takega ali drugečnega razloga ni uredilo. Nedvomno je veliko zapletov v zvezi z odvzemom roditeljskih pravic in drugih ovir, ki preprečujejo, da bi otrok dobil trajen dom pri posvojiteljih, vendar pa obstaja možnost, da je kakšen rejenec ostal nekako »pozabljen« v rejniški družini. Ob rezultatih prej navedene raziskave o rejništvu dobimo namreč vtis, da se v praksi pogosto spregleda dejstvo, da je rejništvo začasni ukrep za pomoč otroku in družini in da je treba storiti vse za trajno rešitev otrokovega položaja. Zato morda ne bi bila odveč zakonska obveza po ameriškem vzoru, ki bi centrom za socialno delo določala rok, do katerega je treba za otroka (seveda skupaj s starši) poiskati stalno in najboljše možno rešitev.

POVZETEK INTERVJUJEV S PARI, KI SO PRED KRATKIM POSVOJILI OTROKA, IN S PARI, KI SO DALI VLOGO ZA POSVOJITEV

Članici raziskovalne skupine, absolventki VŠSD, sta opravili intervjuje s 43 pari, od tega s 24 pari posvojiteljev, ki so posvojili otroka v zadnjih dveh letih pred raziskavo, in z 19 pari, ki so v času raziskave čakali na otroka – to pomeni, da so imeli vlogo za posvojitev na CSD, približno polovica jih je bila vključena tudi v skupinske priprave.

Čeprav je čakajočih parov v Slovenji veliko več kot tistih, ki so v zadnjih letih posvojili otroka, so CSD, ki so nam pomagali vzpostaviti stik s temi pari (potem ko so predhodno dobili njihov pristanek za sodelovanje v raziskavi), praviloma imeli precej težav pri pridobivanju kandidatov za intervju. Strokovne delavke so se bale, da ne bi s povabilom k intervjuju čakajočim parom po nepotrebnem vzbujale upov, da bodo kmalu dobili otroka, ki jim ga CSD ne more zagotoviti. Stisko parov, ki čakajo na posvojitev otroka, sta občutili tudi absolventki VŠSD, ki sta opravili intervjuje, saj so bili ti pari v pogovoru veliko bolj zadržani od posvojiteljev, verjetno zaradi strahu, da ne bi njihovi odgovori (kljub zagotovljeni zaupnosti)

vplivali na bodoče sodelovanje s CSD.

Raziskava je primerjala izkušnje in stališča posvojiteljev oziroma čakajočih parov, ki so (ali so bili) vključeni v skupinske priprave, s tistimi, ki v takih pripravah niso (ali niso bili) udeleženi. Razmerje med obema skupinama ne odraža dejanskega stanja v Sloveniji, saj večina posvojiteljev oz. čakajočih parov pri nas ni vključena v priprave, medtem ko smo v svoj vzorec načrtno uvrstili (zaradi primerjave) več parov s pripravami: med pari, ki čakajo na otroka, jih je bila v pripravah slaba polovica (9 od 19 parov), med posvojitelji pa nam skupin ni uspelo izenačiti, tako da je bila od 24 parov posvojiteljev le tretjina (8 od 24 parov) vključena v priprave.

Ob posvojitvi so bili vsi pari, ne glede na vključenost v priprave, poročeni povprečno 11 let. Pari, ki čakajo na otroka in so vključeni v priprave, so povprečno poročeni 9 let, pari brez priprav pa 11 let. Zanimivo je, da je povprečna starost čakajočih parov, ki sodelujejo v pripravah (moški 35, ženske 32), za pet let nižja od povprečne starosti parov, ki niso vključeni v priprave (moški 40, ženske 37); prav tako je bila starost posvojiteljev, ki so bili vključeni v priprave (moški 37, ženske 35), ob posvojitvi v povprečju za 4 leta nižja od starosti posvojiteljev brez priprav (moški 41, ženske 37). Izobrazbena struktura je med pari brez priprav višja – medtem ko pri parih v pripravah prevladuje srednješolska izobrazba, je pri drugi skupini več intervjuvancev z višjo ali visoko izobrazbo. Zaradi majhnega vzorca na podlagi navedenih razlik v starosti in izobrazbi ni mogoče postavljati domnev o tem, ali so morda mlajši in manj izobraženi pari bolj naklonjeni pripravam v skupini kot starejši in bolj izobraženi, oziroma, ali pari v pripravah hitreje pridejo do otroka.

Posvojitelje in čakajoče pare, ki so ali so bili vključeni v priprave, je tja napotila socialna delavka, v nekaj primerih pa znanka. Pari so bili vključeni v priprave predvsem v »Deteljici« (8 parov) in v priprave, ki jih organizirajo CSD na Gorenjskem (5 parov), po 2 para pa sta bila v pripravah v Mariboru in v celjski regiji. Priprave potekajo različno dolgo – od pol leta do tri leta.

Po vložitvi prošnje so imeli pari brez priprav večinoma pogoste stike s CSD, pari v pripravah pa le občasne. Sodelovanje s CSD ocenjujejo pari v pripravah nekoliko bolj kritično.

Pri ocenjevanju priprav se kažejo razlike med posvojitelji in čakajočimi. Posvojitelji so se pri ocenjevanju bolj opirali na znanja in veščine, ki

so jih pridobili med pripravami, in imajo bolj jasno sliko, katere teme bi bile v pripravah še potrebne, saj se že srečujejo s konkretnimi problemi in vedo, kaj jih zanima. Čakajoči pari pa priprave ocenjujejo bolj glede na njihov potek in izvedbo.

Z literaturo o posvojitvi so bolje seznanjeni pari v pripravah, saj imajo priprave edukacijski namen in udeležence seznanjajo s tako literaturo. Zanimivo je, da kljub temu skoraj tretjina parov v pripravah ne ve, kaj bi lahko o posvojitvah prebrala. Pari, ki niso v pripravah, pa so izrazili željo, da bi na CSD obstajal seznam obstoječe literature.

Večina parov meni, da ne obstajajo razlike med posvojiteljsko in naravno družino, vendar se deloma kaže vpliv priprav, ki bodoče posvojitelje bolj pripravijo na realnost in specifičnost posvojiteljske družine. Ne glede na priprave pa se intervjuvanci zavedajo, da je treba otroku povedati, da je posvojen.

Pari, ki niso v pripravah, bolj pogrešajo večjo aktivnost strokovnih delavcev na področju posvojitve, pari, ki so (bili) vključeni v priprave, pa zaradi pozitivne izkušnje, ki so jo doživeli v pripravah, svetujejo organiziranje priprav za vse bodoče posvojitelje.

IZKUŠNJE IN PREDLOGI POSVOJITELJEV

Posvojitelji so večinoma dobili zelo majhne otroke, stare do enega meseca; v času intervjujev so bili posvojenci stari povprečno nad tri leta. Pri petini parov še ni prišlo do uradne posvojitve otroka, drugi pa so otroka posvojili po približno enem letu rejništva z namenom posvojitve.

Ker je prevladovala posvojitve otrok do enega leta starosti, jih je večina dobila porodniški dopust za nego in vzgojo otroka, čas za medsebojno prilagajanje pa so pogrešali posvojitelji starejših otrok. Pari, ki so posvojili starejšega otroka, so imeli težave pri njegovem prilagajanju na novo okolje; po njihovem mnenju rejniki niso dovolj pripravili otroka na posvojitve.

Posvojitelji v pripravah so začetek skupnega življenja z otrokom doživljali bolj pozitivno, ker so bili bolj pripravljeni na sprejem otroka, medtem ko so pari brez priprav navajali neizkušnost, negotovost vase in nepripravljenost na prihod otroka.

Pokazala se je razlika pri nasvetih parom, ki

razmišljajo o posvojitvi: posvojitelji brez priprav jih opozarjajo na previdnost pri tem, kakšnega otroka bodo posvojili. Posvojitelji, ki so bili v pripravah, pa imajo bolj pozitiven odnos do drugačnosti in bodočim posvojiteljem svetujejo, naj nimajo predsodkov.

Kar se tiče predlogov za morebitne spremembe, si posvojitelji želijo bolj urejeno rejništvo in spremembo zakona o umetni oploditvi. Predvsem pa si želijo skrajšanje enoletnega roka, ki je določen za uradno posvojitve, in uvedbo mednarodne posvojitve.

PRIČAKOVANJA PAROV, KI ŠE ČAKAJO NA OTROKA

Vsi pari, ne glede na priprave, si želijo uvedbo mednarodne posvojitve, spremembo zakona o posvojitvi, reorganizacijo služb na tem področju in več denarja, namenjenega pripravam bodočih posvojiteljev. Želijo si več spoznavanja in druženja z drugimi pari v podobni situaciji in več splošnih informacij.

Vsi pari, ki so vključeni v priprave, pričakujejo, da bo država reorganizirala področje posvojitve, del tistih brez priprav pa ne ve, kaj bi lahko pri tem storila država.

Pari, ki so vključeni v priprave, pričakujejo, da bodo s pomočjo priprav lažje in bolje sprejeli posvojenega otroka, pričakujejo pa tudi krajšo čakalno dobo.

Pari, ki niso vključeni v priprave, pa bi si želeli v pripravah dobiti več pozitivnega upanja in napotke, kako povedati otroku, da je posvojen.

Priprave vplivajo na bolj realna pričakovanja parov glede starosti otrok, ki bi jih želeli posvojiti, saj si pari brez priprav v večjem številu želijo posvojiti dojenčka ali vsaj otroka do tretjega leta starosti, vključeni v priprave so nekoliko bolj naklonjeni posvojitvi starejšega predšolskega otroka, oboji pa bi se težko odločili za prizadetega otroka. Pari v pripravah bi se tudi lažje odločili za rejništvo kot izhod v sili.

SKLEPI IN PREDLOGI

Pri oblikovanju sklepov in predlogov smo upoštevali rezultate vseh delov raziskave: ugotovitve ankete, ki je zbrala osnovne podatke o posvojitvah in strokovnem delu centrov za socialno delo na

tem področju, rezultate ankete s strokovnimi delavci centrov za socialno delo, ki se ukvarjajo s posvojitvami, rezultate raziskave med posvojitelji in bodočimi posvojitelji, ki je primerjala razlike med pari v skupinskih pripravah in pari, ki se teh priprav niso udeležili, rezultate intervjujev s socialnimi delavkami v porodnišnicah in rezultate dodanih študij posameznih primerov posvojitve.

Najpomembnejše ugotovitve, probleme in predloge, ki izhajajo iz raziskave, lahko združimo v naslednje sklope:

1. doktrina in praksa socialnega dela na področju posvojitve
2. razmejevanje med delom z matično družino, rejništvom in posvojitvami
3. problemi skupne evidence in koordinacije dela pri posvojitvah
4. mednarodne posvojitve
5. priporočilo v zvezi z enostranskimi posvojitvami
6. povzetek predlogov o najpomembnejših spremembah.

V zaključkih in predlogih največ pozornosti namenjamo doktrini in praksi socialnega dela na področju dela z družino oz. na področju posvojitve. Menimo, da bi lahko z boljšo strokovno prakso v večji meri kot doslej – tudi v okviru sedanjih zakonskih določb in obstoječe organiziranosti – uresničevali sodobne koncepte socialnega dela in model odprte posvojitve, za katerega se zavzemamo.

DOKTRINA IN PRAKSA SOCIALNEGA DELA NA PODROČJU POSVOJITEV

Število enostranskih posvojitvev v Sloveniji v zadnjem obdobju ne presega 30 posvojitvev letno, to pa ima precejšnje posledice tudi za strokovno delo. Veliko CSD, ki se praviloma vsak zase ukvarjajo s posvojitvami, se s postopki posvojitve srečuje le občasno, zato si mnogi strokovni delavci ne morejo pridobiti dovolj izkušenj za kakovostno delo na tem zahtevnem področju dela z družino. Pričakovali bi, da bodo v teh primerih poiskali pomoč bolj izkušenih kolegov in se v vseh primerih oprli na strokovni tim, ki bi moral postati obvezna metoda dela pri posvojitvah. Čeprav smo pri tinskem delu opazili precejšen napredek, pa se v polovici CSD strokovni timi še niso uveljavili kot redna, obvezna metoda dela pri vseh postop-

kih posvojitve. Ponekod se tinsko delo uporablja le pri posameznih primerih posvojitve ali pa sploh ne. Usodne, življenjsko pomembne situacije in odločitve strokovnega dela so v teh primerih prepustene presoji posameznikov.

Nosilke strokovnega dela na področju posvojitve so v največ primerih socialne delavke z višjo izobrazbo, diplomiranih socialnih delavk (moški socialni delavci so komaj prisotni) je na tem zahtevnem področju premalo. V večjem obsegu se v posvojitve vključujejo tudi psihologi, ko gre za pravne vidike posvojitve, pa ponekod sodelujejo še pravniki. Interdisciplinarno sodelovanje pri posvojitvah je potrebno in koristno, vendar pa delo drugih strokovnjakov ne more biti nadrejeno kompleksno opravljenemu socialnemu delu.

Potreba po večji strokovnosti dela na področju posvojitve se kot rdeča nit prepleta skozi celotno raziskavo in njene ugotovitve. Doktrina socialnega dela pri ravnanju z udeleženci posvojitve je v ustaljenih kategorijah, ki jih ponujajo opisi storitev CSD na področju posvojitve, težko prepoznavna. Kategorije, kakršne so na primer pogovor, obisk na domu ali v družini, zbiranje dokumentacije, izdelava socialne anamneze, spremljanje ipd., ne omogočajo zadostnega vpogleda v to, kako so bila pri posvojitvah upoštevana načela socialnega dela: kako je strokovno delo upoštevalo vsakega udeleženca, kako je načrtovalo stopke in korake posvojitve ter v njih vsem udeležencem zagotavljalo spoštovanje, dogovarjanje in tudi pomoč. Stroka socialnega dela projekt posvojitve vedno zastavi tako, da zajame vse udeležence: posvojenca, matično družino oziroma roditeljico, posvojitelje in lasten strokovni prispevek oziroma delež strokovne službe. Stroka načrtuje, vzpostavi in vzdržuje delovni odnos, ki omogoča sodelovanje z vsemi udeleženci. Posvojitve je zelo kompleksna in zahtevna naloga socialnega dela, ki mora biti opravljena strokovno brezhrebno, če naj z njo zagotovimo otroku spodbudne pogoje za življenje, odraslim udeležencem pa sodelovanje in pomoč pri učenju za nove življenjske okoliščine in nove življenjske naloge. Da lahko dosežemo navedene cilje, jih moramo vedno znova definirati skupaj z udeleženci in skupaj z njimi načrtovati tudi pot, ki bo privedla do zaželenih ciljev oziroma sprememb.

Ko definiramo socialno delo na področju posvojitve kot projekt skupnega raziskovanja (skupaj z udeleženci) pogojev, možnosti in odločitev v zvezi s posvojitvijo, definiramo tudi prostor za

vključevanje psihologov ali drugih strokovnjakov v ta proces. Svojo vlogo v procesu mora psiholog definirati sam; z vidika socialnega dela potrebujemo rezultate njegovih metod in tehnik zato, da bi psiholog udeležencem posvojitve – na njihovo lastno željo ali na željo socialnih delavcev (in seveda z njihovim pristankom) – pomagal osvetliti ali bolje razumeti problem, lastne emocije, strah, bolečino ali ravnanje drugih. Prispevek psihologa vidimo tudi kot samostojen, vendar dogovorjen element v kompleksni socialni študiji oz. socialnem poročilu. Poročilo psihologa je samostojen element celotnega gradiva o postopku posvojitve, ki nastaja v strokovnem timu, ki posvojitev vodi. Strokovni tim tudi določa mesto in uporabnost vsakega dela socialne študije oz. socialnega poročila v zvezi s posvojitvijo.

Pri delu s posameznimi udeleženci v trikotniku posvojitve smo ugotovili precejšnje pomanjkljivosti, ki bi jih lahko zmanjšali tudi s pomočjo naslednjih priporočil za bolj strokovno delo.

DELO S POSVOJENIMI OTROKI

Kot metode dela z otrokom se v anketi CSD največkrat pojavljajo obiski v posvojiteljski družini in obravnava v okviru matične družine. Drugače pa so strokovni delavci v anketi v zvezi z otroki izražali predvsem mnenja, da bi morali bolj upoštevati potrebe in pravice otrok, ki so v postopkih posvojitve oziroma odvzema roditeljske pravice manj zaščiteni kot njihovi starši. Glede samega postopka posvojitve je bilo nekaj predlogov, da bi morali v korist otroka hitreje zaključiti posvojitev in da bi morali zagotoviti otrokovo soglasje, tako ob sami posvojitvi kakor ob spremembi imena (zakon določa, da posvojitelj določi ime in priimek otroka). Zapisana je bila tudi pripomba, da se ob problemu nesoglasja starejšega otroka odgovornost za njegovo nadaljnje življenje ne bi smela preložiti na njegova ramena.

Nedvomno je treba v sistemu odprte posvojitve bolje izdelati vlogo posvojenega otroka in pri tem izhajati iz njegove pravice, da odraste hkrati kot otrok svojih roditeljev in svojih staršev posvojiteljev. To je njegova stvarnost, ki se v nobenem primeru ne sme zanikati ali ponarediti. Zanimanje ne more biti osnova za posvojitev. Otrok, še posebej pa starejši otrok, mora prinesiti v novo družino svojo preteklost, zato da bo lahko tam (v preteklosti) tudi ostala. Socialni delavci morajo

skupaj z otrokom ali s posvojitelji, tako kakor to delajo na primer v Veliki Britaniji, izdelati »življenjsko knjigo« otroka, v kateri je zapisano in shranjeno vse, kar je mogoče zapisati o njegovem življenju (Albrecht 1992). In to v dobrem, saj otrok ne potrebuje obtoževanja ali poniževanja svojih bioloških staršev, pač pa potrebuje oporo, da bo lahko sprejel okoliščine svojega življenja in jih prenesel v posvojiteljsko družino. Z življenjsko knjigo socialno delo otroku zagotovi pomoč pri iskanju njegove identitete in omogoči, da je resnica zapisana tako, da ne rani in ne zastruplja. Glede na tehnične možnosti lahko stroka naredi še korak naprej od »knjige življenja« in otroku priskrbi video posnetke vseh razpoložljivih oseb, krajev in dogodkov, ki so bili pomembni za njegovo preteklo življenje.

Poleg osnovne skrbi za to, da se zavaruje posvojenčeva resničnost, mora strokovna služba načrtovati tudi druge korake otrokovega prehoda iz matične ali rejniške družine k posvojiteljem. Pri tem mora opustiti preohlapne formulacije, kakršne so »obravnavam«, »obiskam«, »srečanjem« ipd., in skrbno beležiti vse posamezne korake tega prehoda. Pri načrtovanju korakov nas mora voditi prepričanje, da je tudi otrok – s pomočjo odraslih – zmožen presoјati o svojem življenju in sodelovati pri zanj tako pomembni odločitvi, kot je posvojitev. Otrok mora dobiti vse začetne informacije o posvojitvi in posvojiteljih, tudi z njim moramo začeti in voditi pogovor o tem, kaj se načrtuje in dogaja. Razen v zelo izjemnih situacijah ne bi smeli otroka prestaviti v novo okolje nepripravljenega, češ da je to za vse najboljše in da si bo že opomogel od morebitnega šoka. Naj še enkrat ponovimo stališče Lansdowna, ki opozarja, da upoštevanje pravice otroka, da se strinja s posvojitvijo, nikakor ni le formalnost. Njegova pravica je, da ga ob vsakem načrtovanem koraku upoštevamo kot resnega sogovornika in mu zagotovimo dovolj relevantnih informacij, da si bo lahko oblikoval lastno mnenje. Prav tako mu moramo omogočiti dovolj primernih priložnosti, da bo lahko izrazil svoje mnenje in poglede na situacijo in da bo lahko razumel in proučil vse možne rešitve, ki so mu na razpolago. In na koncu je treba zares prisluhniti njegovim besedam ter s tem, kar poveda, ravnati resno in spoštljivo (Lansdown 1992). Pomembno je torej, da posvojitev načrtujemo skupaj z otrokom, da skupaj načrtujemo in analiziramo prvo srečanje s posvojitelji in vsa nadaljnja srečanja. Po vsakem obisku ali

srečanju, pred prehodom k posvojiteljem in po njem, je treba eksplicitno nadaljevati pogovor z otrokom, ne le s posvojitelji in morda še rejniki, o tem, kaj je bilo, kaj se zdaj dogaja in kakšne načrte še imamo. Ne le posvojitelji in rejniki, tudi otrok, tako starejši kot majhen otrok, potrebuje strokovnega delavca kot sogovornika za svoja vprašanja, bojazni, želje in odločitve.

DELO S POSVOJITELJI

Delo s posvojitelji poteka na večini CSD v obliki individualnih pogovorov, obiskov na domu, zbiranja dokumentacije in spremljanja po namestitvi otroka v družino. Pomemben del obstoječe prakse socialnega dela je tudi izdelava tako imenovane »socialne anamneze« o bodočih posvojiteljih, ki je potrebna pred odločitvijo o primernosti kandidatov za posvojitelje. Strokovni postopki in metode so tudi v tem primeru opisani v ohlapnih kategorijah, ki premalo povedo o dejanski vsebini opisanih korakov v postopku in o pristopu, ki bi moral biti pot skupnega iskanja, ne pa predvsem ocenjevanja in odločanja o kandidatih za posvojitelje.

Vprašanje, ki si ga zastavljamo pri dosedanjem delu s posvojitelji, se glasi: ali je in do kolikšne mere je mogoče v teh postopkih razjasniti in pojasniti vso kompleksnost posvojiteljske situacije, zapletenost življenjske stvarnosti in identitete posvojenega otroka, odgovoriti na vsa vprašanja, ki vznemirjajo posvojitelje? Odgovori anketiranih strokovnih delavcev in odgovori anketiranih posvojiteljev in čakajočih parov so poudarjali pomen in koristnost bolj sistematičnih in temeljitejših priprav, ki jih večina posvojiteljev doslej ni bila deležna. Skupinske priprave na posvojitve trenutno izvajajo le na zelo redkih CSD, nekaj drugih CSD pa napoti svoje kandidate na priprave v Društvo posvojiteljskih družin »Deteljica«. Strokovno delo v »Deteljici« izhaja iz nekdanjih skupinskih priprav parov na CSD Ljubljana Center in si je na področju dela s posvojitelji v zadnjih letih pridobilo največ izkušenj. Skupinske priprave bodočih posvojiteljev in skupinsko delo s posvojiteljskimi družinami sta po mnenju večine strokovnih delavcev potrebni in koristni metodi. Tisti strokovni delavci, ki imajo izkušnje s pari v pripravah, večinoma poudarjajo njihovo boljšo pripravljenost na sprejem otroka in večjo odprtost do posvojiteljske stvarnosti.

Manjše število anketirancev razlik ni opazilo, ali pa so imeli v zvezi s skupinskimi pripravami pomisleke, predvsem glede obveznosti in zahtevnosti priprav.

V skladu s konceptom odprte posvojitve so priprave posvojiteljev smiselne in uresničljive le v skupini, v kateri prihaja do medsebojnega soočanja in izmenjave izkušenj, ne le med bodočimi posvojitelji, temveč tudi s strani posvojiteljev z daljšim »stažem« in samih posvojencev. Zato menimo, da morajo priprave v skupini postati nujni in obvezni del priprave posvojiteljev.

Prvi korak pri delu z bodočimi posvojitelji je navadno prvi stik na CSD, kjer dobi par prve informacije o posvojitvi (po možnosti tudi brošuro z vsemi potrebnimi informacijami) in poteh, kako priti do zaželenega cilja. Če se par odloči, da bo skupaj s strokovno službo prehodil pot do posvojitve, je treba pozneje skleniti dogovor o nadaljnjem sodelovanju. Ob tem se seveda tudi ugotovi, ali potencialna posvojitelja izpolnjujeta minimalne, z zakonom določene pogoje za posvojitve. Dogovor o tem, kaj storiti, če par ne izpolnjuje osnovnih zakonskih pogojev, pa je prav tako obvezen del postopka, v katerem strokovni delavci skupaj s parom raziščejo, kaj bi morda lahko spremenila, da bi pogojem zadostila, oziroma, kako naj sprejmeta življenje brez otroka, če posvojitve ne bi bila mogoča.

V dogovoru, ki ga socialno delo sklene z bodočima posvojiteljema, morajo biti prikazani vsi predvideni koraki ter podane obveze in omejitve obeh strani, na primer glede sodelovanja v pripravah, dolžine priprav, morebitne lastne aktivnosti bodočih posvojiteljev pri iskanju otroka itn. Celotno delo z bodočimi posvojitelji mora biti zastavljeno kot skupen »socialnodelavski« projekt, kjer ne gre za ocenjevanje primernosti posvojiteljev za starševstvo, temveč za skupno raziskovanje pogojev, možnosti, motivov in odločitev za posvojitve. Vse, kar delamo, delamo skupaj s posvojitelji in ne brez njih ali mimo njih. To pravilo velja tudi za pripravo socialne študije ali socialnega poročila, ki je osnova za odločitve o posvojiteljih. Predlagamo, da namesto strokovno preseženega termina »socialna anamneza«, ki izhaja iz medicine, uporabljamo na področju posvojitve, pa tudi na drugih področjih socialnega dela sodobnejše termine, na primer »socialna študija« ali »socialno poročilo«. Pri sestavljanju socialne študije oz. socialnega poročila se najlepše pokaže, da je »delo s kandidati za posvojitelje« v bistvu

delo kandidatov samih, saj je predvsem od njih odvisno, kako bodo prehodili ponujeno pot odkrivanja in življenja v novo, posvojiteljsko situacijo. Socialna študija oz. socialno poročilo je v veliki meri rezultat skupnega sodelovanja; vsebovati mora tisto, kar vidijo, mislijo in ocenjujejo bodoči posvojitelji v svojem odgovoru na strokovne razlage in vprašanja, vsebovati pa mora tudi mnenje strokovnega tima o tem, kako s strani stroke vidimo in ocenjujemo skupaj prehojeno pot.

Pri usposabljanju bodočih posvojiteljev predlagamo naslednje tri osnovne teme oziroma večje sklope, ki jih obravnavajo posamezne delavnice ali druge oblike skupinskega dela:

a) Temeljne informacije o posvojitvi (pravni, zgodovinski, družbeni vidiki posvojitve, pogoji in možnosti za posvojitev otroka tu in zdaj, osnovne značilnosti in pomen odprte posvojitve) v povezavi z sprejemanjem dogovora o vstopu v usposabljanje.

b) Seznanjanje in soočanje s posebnostjo posvojiteljske situacije: kaj pomeni biti posvojenec in kaj pomeni biti posvojitelj, kako sprejeti to vlogo, se »udomačiti« v vlogi posvojitelja, kako razumeti problem dvojne identitete posvojenca in kako mu pomagati pri iskanju lastne identitete. Vprašanja iz tega sklopa se pravzaprav pojavljajo ves čas: najprej na informativni, nato na spoznavni in pozneje na bolj osebni ravni. Dotikanje lastne življenjske zgodovine in sprejemanja realnosti, da večina posvojiteljev ni mogla imeti otrok, je prav tako pomembna vsebina tega sklopa. Vendar pa tema osebne bolečine ne sme prekriti vseh drugih, na rast in razvoj naravnanih tem – poudarek je na sedanjosti in prihodnosti, ne na preteklosti. Bodoči posvojitelji ne smejo dobiti občutka, da je zaradi dejstva, da niso mogli roditi otroka, z njimi nekaj narobe, temveč morajo to sprejeti kot del svoje življenjske stvarnosti, tako kot bo dejstvo, da je posvojen, del življenjske stvarnosti njihovega otroka.

Posebna tema v okviru tega sklopa je vloga stroke oziroma centra za socialno delo kot sopotnika pri nastajanju in v poznejšem življenju posvojiteljske družine. Vloga CSD kot sopotnika ni izraz nezaupanja v človeške in starševske sposobnosti posvojiteljev, je le ponudba »varovalne poti« za posvojitelje in posvojenca, da bi se zmogli pravočasno obrniti po pomoč, ko jo bodo morda potrebovali. Glede na tuje in domače izkušnje se potreba po pomoči pogosto pojavi v času otroko-

vega odraščanja, ko so že tako rahli stiki s strokovnimi delavci iz prvih let po posvojitvi že zdavnaj pretrgani. Morda se bodo posvojitelji odločili, da poiščejo pomoč tudi v samopomočnih skupinah, ki jih mora podpirati tudi stroka.

c) Tretji sklop usposabljanja bodočih posvojiteljev je pravzaprav enak običajnemu usposabljanju za starševstvo in za reševanje vsakdanjih problemov družinskega življenja, kjer so pomembne delavnice o otroku in njegovem razvoju, o družini in njenem funkcioniranju ipd. V tem sklopu imajo posvojitelji priložnost, da pridobijo zase tisto, česar večina bodočih staršev ne dobi dovolj – znanje in izkušnje za družinsko življenje in vzgojo otrok. Seveda se bodo v tem sklopu ponovno pojavljala tudi vprašanja iz drugega sklopa, na primer, kako povedati dvoletniku, da je posvojen, ali kako omogočiti otroku stike z biološkimi starši, kako uravnavati odnose med eno in drugo družino itn.

Ko govorimo o pripravi na starševstvo, naj navedemo še mnenje ene od anketirank, ki je predlagala, da bi morali razvijati številne preventivne oblike usposabljanja za družinsko življenje v šolah in v delovnih okoljih, da bi zmanjšali število problemov v družinah.

DELO Z RODITELJI

Delo z roditelji je po podatkih, ki so jih posredovali CSD, pa tudi glede na rezultate poštnih ankete s socialnimi delavci dokaj dvorezno, predvsem pa zapostavljeno področje.

Po eni strani so strokovni delavci pokazali na problem neučinkovitih in dolgotrajnih postopkov pri odvzemu roditeljske pravice roditeljem, ki zanemarjajo ali ogrožajo otroka. Ta problem se sicer dotika posvojitve le posredno, ko gre za čim manj boleč prehod otroka v novo družino in ko gre za ohranjanje dvojne identitete otroka ter morebitne poznejše vezi med posvojiteljsko in rodno družino. Čeprav je le v desetini posvojitve kot razlog naveden odvzem roditeljske pravice, pa bi morali temu problemu v strokovnem delu posvetiti veliko več pozornosti, tako pri delu z roditelji, ki po oddaji ali odvzemu otroka komaj kdaj poiščejo pomoč na CSD, kakor pri delu s posvojitelji in s samimi otroki.

Na drugi strani je precej anketirancev poudarilo, da bi morali biološki družini bolj vsestransko pomagati, preden začnemo razmišljati

o tem, da je posvojitve najprimernejša rešitev za otroka. Šele ko res ni več upanja, da se bo situacija uredila, je treba pospešiti sodne postopke in v dobro otroka čimprej izpeljati prehod v posvojiteljsko družino ter zaključiti tudi samo posvojitve. Strokovni delavci prav pri tem predlagajo spremembe zakonodaje, ki naj bi omejila možnost manipuliranja staršev in bolj precizno določila, kdaj gre za zanemarjanje ali zlorabo otroka (116. člen) in kaj pomeni leto dni neznanega bivališča (141. člen).

Strokovni delavci so opozorili tudi na zapostavljeno delo z roditeljskimi, ki se odločajo za oddajo otroka v posvojitve. Menijo, da bi morali roditeljem omogočiti več časa za premislek ter jim zagotoviti materialno in vso drugo pomoč in podporo, preden sprejmejo dokončno odločitev o tem koraku. Čeprav izkušnje kažejo, da je večina roditeljev že pred porodom trdno odločena, da bodo dale otroka v posvojitve in da pri tem vztrajajo kljub ponujeni možnosti začasnega skupnega življenja z otrokom v materinskem domu, je nedopustna praksa, po kateri roditelje podpisujejo soglasje že pred porodom ali takoj po njem, še v porodnišnici. Drugačen, bolj strokoven pristop, ki se je uveljavil v ljubljanski porodnišnici pri sodelovanju s CSD Ljubljana Center in drugimi CSD, potrjuje, da je mogoče toliko časa poskrbeti za otroka, da si mati vsaj malo opomore od poroda in zapusti porodnišnico ter šele nato poda uradno soglasje k posvojitvi otroka. Takoj po porodu zadošča le ustno izražena namera o posvojitvi, ki je pomembna za ravnanje zdravstvenega osebja, ki mora spoštovati željo matere, in pa za socialno delo v porodnišnici. Centri za socialno delo morajo s postopkom posvojitve praviloma (izjeme so včasih vendarle potrebne) počakati toliko časa, da mati zapusti porodnišnico in po enem do dveh tednih po otrokovem rojstvu poda prvo soglasje k posvojitvi na CSD, po dogovoru pa lahko tudi doma ali kje drugje, če to želi. Šele nato lahko socialna služba odloči, komu bo dodelila otroka z namenom posvojitve, potencialne posvojitelje obvesti o otroku in jim ga preda v začasno varstvo. Z roditeljsko se CSD dogovori o tem, da lahko še premisli do dokončne odločitve in jo povabi, da po kakšnih dveh mesecih, vendar pa ne prej kot po šestih tednih od otrokovega rojstva, potrdi svojo izjavo o soglasju za posvojitve.

RAZMEJEVANJE MED DELOM Z MATIČNO DRUŽINO, REJNŠTVO IN POSVOJITVAMI

Nesorazmerje med številom vlog potencialnih posvojiteljev, ki želijo posvojiti otroka, in številom otrok, pri katerih se kot najustreznejša rešitev kaže ukrep posvojitve (57 primerov, kjer razmišljajo o morebitnih predlogih za posvojitve v začetku leta 1999, in najmanj 280 vlog posvojiteljev na krajevno pristojnih CSD, sicer pa 1.400), nehoti povečuje pritisk na strokovne delavce, ki se v želji, da bi ugodili pričakovanjem kandidatov za posvojitelje, nehoti znajdejo v dilemi, ali so res naredili vse, da bi otroku omogočili življenje v njegovi naravni družini. V zvezi s tem so pogosti predlogi in zahteve strokovnih delavcev, da bi morali jasno razmejiti, kdaj je cilj dela ohranitev matične družine, kdaj je cilj dela začasno rejništvo in kdaj se začne iskanje rešitve v smeri posvojitve. Menimo, da so lahko pri tem razmejevanju dobra opora za izdelavo podrobnejših priporočil uvodoma citirana Kadushinova načela, ki posvojitev definirajo v kontekstu celovite pomoči družini oz. otroku.

Glede predhodne namestitve otroka k bodočim posvojiteljem menimo, da mora biti namestitev izključno z namenom posvojitve, zato se proces posvojitve ne more začeti, dokler ni povsem jasno, da se roditelji s posvojitvijo strinjajo ali da so jim odvzete roditeljske pravice. Nejasnost situacije in ponarejanje sta pri tem nedopustna, tako kot je nedopusten institut »rejništva z namenom posvojitve«.

Skupno življenje otroka in bodočih posvojiteljev pred dokončno posvojitvijo je koristno za vse udeležence in bi kazalo to prakso ohraniti, kar je podprla tudi večina anketiranih strokovnih delavcev; opozarjajo pa na neustrezno rabo termina in instituta rejništva za namen posvojitve.

Predlagamo, da zakon poskusni rok skupnega življenja otroka in posvojiteljev oziroma čas, ki je namenjen tudi biološkim staršem za urejanje pogojev za življenje z otrokom ali ponovni premislek glede svoje odločitve, določi dovolj fleksibilno. Tudi po mnenju anketiranih strokovnih delavcev bi ustrezal čas od 6 mesecev do enega leta, seveda z možnimi odstopanji pod in nad to mejo v posebnih primerih.

Tako po vsebini kakor tudi po pravni plati in imenu je treba predhodno namestitev otroka k morebitnim posvojiteljem jasno ločiti od rejništva.

Zakon lahko vpelje nov institut in tudi ustrezni pravni termin, ki bo opredeljeval položaj vseh udeležencev v tem prehodnem obdobju. V strokovnem jeziku socialnega dela bi to lahko poimenovali, denimo, »namestitev otroka z namenom posvojitve«. Center za socialno delo bi moral biti z zakonom pooblaščen, da za ta posebni namen izda odločbo o namestitvi otroka z namenom posvojitve (ali odločbo o poskusni posvojitvi). S potencialnimi posvojitelji pa naj bi center sklenil poseben dogovor o namestitvi otroka z namenom posvojitve (ali o poskusni posvojitvi); ta bi moral vsebovati vse pogoje, ki jih je treba upoštevati v tem roku do morebitne legalne posvojitve otroka.

Prav tako naj bi zakon jasno časovno omejil tudi rejništvo oz. naložil strokovnim službam, da za otroka poiščejo trajno in optimalno rešitev v določenem roku (morda v 18 mesecih) po namestitvi v rejniško družino. Morda ob izidu novega zakona tudi ne bi bilo odveč naložiti strokovnim službam, da revidirajo področje rejništva in (seveda v določenem roku) za vsakega rejca izdelajo načrt njegove perspektive. Potreben pa bi bil tudi dogovor s sodišči, saj je sodna praksa, kot poročajo strokovni delavci, glede odvzema roditeljskih pravic staršem, ki so zanemarili svoje dolžnosti do otroka ali ga zlorabili, izredno raznolika. Programi pomoči družini za dom in številni programi nevladnih organizacij danes nedvomno omogočajo učinkovito in pravočasno pomoč, ali pa, če ne gre drugače, tudi intervencijo v razmerje med starši in otroci, da se zavarujejo otrokove koristi.

Novela zakona naj predvidi poleg obveznih priprav bodočih posvojiteljev tudi obvezne priprave bodočih rejnikov. Le tako bodo vsi, ki začasno ali stalno prevzemajo vlogo otrokovih staršev, natančno vedeli, kaj se od njih pričakuje in kaj lahko v zvezi s tem pričakujejo tudi sami.

Primeri nerealiziranih načrtovanih posvojitve nas opozarjajo, da v Sloveniji potrebujemo institut specializiranega rejništva za otroke s posebnimi potrebami; za katere je težko najti posvojitelje, »običajne« rejniške družine pa težko zadostijo vsem njihovim potrebam.

PROBLEMI SKUPNE EVIDENCE IN KOORDINACIJE DELA PRI POSVOJITVAH

Primeri, ko manjši CSD zaprosijo druge, da prevzamejo njihov primer posvojitve, so redki, slabo razvite so tudi (razen med gorenjskimi CSD) povezave pri posvojitvah znotraj regije. Ideje o regijskem povezovanju in oblikovanju regijskih strokovnih timov, ki bi tudi manjšim CSD omogočili, da vse pomembne korake v postopku posvojitve oz. pri delu z družino sprejmejo v interdisciplinarnem strokovnem timu, se v praksi še niso uveljavile. Tudi v naši poštni anketi so spremembe v smeri regijskega povezovanja dobile le zmerno podporo, celo nekaj nižjo kot ideje o centralni službi za mednarodne posvojitve, medtem ko sta centralna koordinacija in register posvojitve dobila veliko podporo. Strokovni delavci kot veliko oviro pri svojem delu navajajo nepreglednost evidence o kandidatih za posvojitve in za posvojitelje, moti jih problem različno dolgih čakalnih dob po CSD in pa dejstvo, da so pri tem prikrajšani manjši CSD.

Problemom organiziranosti in koordinacije dela na področju posvojitve bo treba vsekakor posvetiti večjo pozornost, čeprav je po našem mnenju osnovni problem v tem trenutku poenotenje strokovnega dela in praktična uporaba znanja, ki na tem področju že obstaja.

Na neki način sodi k problemom organiziranosti tudi razvoj supervizijske mreže, ki bo obvezno zajela vse strokovne delavce, in dodatno usposabljanje strokovnih delavcev, ki je na tem področju precej zapostavljeno.

Poleg »Deteljice« se bodo nedvomno pojavili še novi ponudniki za izvajanje storitev s področja priprave na posvojitve ali morda tudi s področja posredovanja pri mednarodnih posvojitvah. Sodelovanje civilne sfere, morda pa tudi zasebnega sektorja lahko dopolni praznine v delu državnega sektorja in ga spodbuja k večji kakovosti storitev. Vendar bi morali dobro premisliti, za kateri model razmerja med državno in drugimi sferami se bomo odločili: za model, ki dopušča veliko svobode in s tem tudi tveganja (kot v ZDA), za izključno državne službe na tem področju (npr. na Švedskem) ali za vmesno obliko, kjer država dopušča posredniško vlogo drugih izvajalcev, sama posvojitve pa je zaupana državnim socialnim službam (npr. v Franciji). V vsakem primeru bo morala država vsem izvajalcem določiti standarde stro-

kovnega dela, ki se nanašajo na delo s posameznimi udeleženci v postopku posvojitve, in izvajanje teh standardov tudi preverjati.

MEDNARODNE POSVOJITVE

Čeprav bo s spremenjenim odnosom do rejništva kot zgolj začasne oblike varstva otrok in z večjo odločnostjo pri odvzemu roditeljskih pravic, kadar je to neizbežno, število posvojenih otrok z območja Slovenije verjetno nekaj večje, pa postaja očitno, da si bo čedalje več parov, ki želijo posvojiti otroka, pomagalo tudi z mednarodnimi posvojitvami.

Mednarodne posvojitve so po mnenju strokovnih delavcev, ki z njimi sicer nimajo veliko izkušenj, dobrodošla rešitev za stiske parov, ki čakajo otroka, pa tudi dobra rešitev za same otroke. Zato v velikem številu predlagajo, da se uredijo mednarodni sporazumi, ki bodo omogočali posvojitve otrok v tujini, zlasti še na območju nekdanje Jugoslavije.

Tako kot pri vseh posvojitvah je treba tudi pri mednarodnih posvojitvah izrazito vztrajati pri odprti posvojitvi, ki vključuje razvidnost posvojiteljske stvarnosti, problem dvojne identitete posvojencev in njihovo pravico, da vzpostavijo vez s svojo izvirno kulturo. Tudi v tem primeru so zelo pomembne predhodne obvezne priprave bodočih posvojiteljev (nobenega razloga ni, da bi potekale posebej) in pa pomoč pri premagovanju morebitnih težav v družinah po posvojitvi, tudi v okviru mreže samopomočnih skupin.

Za učinkovito povezovanje s tujino bo treba verjetno ustanoviti osrednji center za mednarodne posvojitve, ki bo urejal stike z drugimi državami in koordiniral delo s CSD, ki bodo sodelovali s posvojitelji v pripravah, v samem postopku posvojitve in po zaključeni mednarodni posvojitvi. Center za mednarodne posvojitve bi lahko deloval tudi kot sestavni del enotnega centra ali zavoda za posvojitve, ki bi koordiniral delo in vodil evidence tudi za domače posvojitve, razvijal strokovno doktrino in skrbel za usposabljanje in supervizijo strokovnih delavcev na tem področju. Tak center bi lahko deloval samostojno, lahko pa bi se razvil tudi ob katerem od obstoječih CSD.

PRIPOROČILO V ZVEZI Z ENOSTRANSKIMI POSVOJITVAMI

Raziskava se je načrtno omejila le na problematiko obojestranskih posvojitvev, zato enostranskih posvojitvev nismo obravnavali. Menimo pa, da mora strokovno delo tudi pri enostranskih posvojitvah, enako kot pri dvostranskih, bolj upoštevati koncept odprte posvojitve. Tudi pri enostranski posvojitvi je pomembno dogovarjanje z udeleženci posvojitve o tem, kako zagotoviti otrokovo pravico do resničnosti družinske situacije, vključno z morebitnimi stiki z odsotnim roditeljem.

POVZETEK PREDLOGOV NAJPOMEMBNEJŠIH SPREMENB, KI BODO PRISPEVALE K BOLJŠI STROKOVNI PRAKSI NA PODROČJU POSVOJITEV

- Dopolniti in izboljšati je treba metode dela z vsemi udeleženci v trikotniku oziroma četvero-kotniku posvojitve: s posvojenimi otroci, z njihovimi roditelji, s posvojitelji in z rejniškimi družinami, ki so pogosto vmesni člen v postopku posvojitve. Skupaj je treba poiskati rešitve, ki bodo upoštevale vse udeležene v postopku posvojitve.
- Vsem udeleženi v procesu posvojitve je treba omogočiti večjo razvidnost trenutne in doživljenjske posvojiteljske realnosti.
- Zagotoviti je treba delo in sprejemanje odločitev v strokovnih timih, obvezno supervizijo in dopolnilno izobraževanje strokovnih delavcev na področju posvojitve.
- Razmejiti je treba nejasno definirana razmerja pri delu z matično družino, na področju rejništva in posvojitve.
- Posvojenim otrokom je treba omogočiti, da bodo lahko oblikovali in izrazili svoje mnenje v postopku posvojitve, da bodo lahko ohranili svojo zgodovino in živeli v realnosti dveh svetov, vključno z dostopom do informacij o svoji preteklosti.
- Delo z roditelji je bistveno pred odločitvijo, da je posvojitev najustreznejša rešitev za otroka. Tudi po odločitvi pa jim je treba pomagati, da bodo lažje premagovali stiske, ki jih povzroča izguba otroka; omogočiti jim je treba informacije o razvoju otroka.
- Posvojiteljem je treba omogočiti obvezne in sistematične priprave, ki naj potekajo predvsem v skupini. Priprave morajo biti usmerjene v

odprtost posvojitve in v izmenjavo starševskih izkušenj, ustrezna skupinska in individualna podpora je potrebna tudi po posvojitvi.

- Posodobiti je treba zakonodajo na področju dela z družino, rejništva in posvojitev, tako da bo mogoče bolj upoštevati potrebe otroka in pospešiti predolge pravne postopke, kadar je to v otrokovo korist.

- Poiskati je treba ustrežnejše organizacijske oblike, povečati transparentnost postopkov ter izboljšati koordinacijo dela med centri za socialno delo in drugimi izvajalci na področju posvojitve, še posebej tistimi v sferi civilne družbe.

- Urediti je treba pravne in organizacijske okvire mednarodnih posvojitvev, izdelati postopke in navodila za izvajanje mednarodnih posvojitvev.

LITERATURA

- ALBREHT, Mojca (1992), *Posvojitve: Organizacija socialnih služb na področju posvojitvev v Sloveniji in v nekaterih drugih državah*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- ANDLOVIC, Jože (1994), *Posvojitve otrok v Sloveniji: Predlog organiziranja*. Seminar Firis, Bled, september 1994.
- BATIČ, Andreja (1990), *Posvojitve: Ocena strokovne usposobljenosti strokovnih delavcev pri centrih za socialno delo v Republiki Sloveniji na področju posvojitvev*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- BARTH, P., RICHARDS, R., COURTNEY, M., BERRY, M. (1994), Timing is Everything: An analysis of the time to adoption and legalization. *Social Work Research*, 18, 3: 139-148.
- BEAR, Ingrid (1997), Mednarodna priporočila in sporazumi, ki se ukvarjajo z meddržavnimi posvojitvami. *Strokovno-pravni informator* (Logatec), 6: 37-46.
- BEVC, Viktorija (1995), *Socialno delo z ženskami, katerih otroci so odšli v posvojitve, skozi Lussijev sistemski nauk in feministično perspektivo*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- (1998), Oddaja otroka v posvojitve. *Tretji dan* (Ljubljana), 1: 76-82.
- (1997), Priprava zakoncev na nadomestno starševstvo v programu preventivne pomoči otrokom. *Socialno delo*, 36, 3: 229-237.
- CUSHMAN, L.F., KALMUSS, D., NAMEROW, P. B. (1997), Openess in Adoption: Experiences and social psychological outcomes among birth mothers. *Marriage & Family Review*, 25, 1-2: 7-18

- BRDAR, Renata, MIKOLIČ, Mojca (1994), *Posvojenec sem: Posvojitev s stališča otrok*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, Gabi (1998a), *Evalvacija socialnega dela z družinami na centrih za socialno delo*. Ljubljana: VŠSD (poročilo o raziskavi).
- (1998b), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: VŠSD (študijsko gradivo).
- (1998c), *Psihologija družine: Prispevek k razvidnosti družinske skupine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče
- ČRNKO, Andreja (1993), *Stališča žensk in pot do posvojitve*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- DROFENIK, Marija (1998), *Izvajanje osebne pomoči družini za dom: Študija primera*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- FEIGELMAN, W. (1997), Adopted Adults: Comparisons With Persons Raised in Conventional Families. *Marriage & Family Review*, 25, 3-4:199-223
- GEČ KOROŠEC, M., KRALJIČ, S. (1997), *Družinsko pravo*. Maribor: Univerza v Mariboru: Pravna fakulteta.
- GREENFIELD, Joanna (1995), Intercountry Adoption: A French perspective. *Social work in Europe*, 2, 1: 41-43
- GROSS, H.E. (1997), Variants of Open Adoptions: The early years. *Marriage and Family Review*, 25, 1-2:19-42
- ISMAILI, Mirjam (1989), *Posvojitev*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- KADUSHIN, Alfred, MARTIN, A. Judith (1988), *Child Welfare Services*, New York: Macmillan Pub. Company.
- KADUSHIN, Alfred (1984), Principles, Values and Assumptions Underlying Adoption Practice. V: Paul Sachdey (ur.), *Adoption: Current Issues and Trends*. Toronto: Butterwords (3-14).
- KOFOL, Jasna (1998), *Posvojeni otroci v dobi odraščanja*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- KONČINA PETERNEL, M. (1995), Pristojnosti za odločanje o ukrepih za varstvo otrokovih koristi: Družinska sodišča ali organi socialnega varstva. *Strokovno-pravni informator* (Logatec), 3: 17-25.
- Konvencija združenih narodov o otrokovih pravicah (1990). *Ur. l. SFRJ*, 15/90.
- Konvencija o varstvu otrok in sodelovanju pri mednarodnih posvojitvah, sprejeta dne 29. maja 1993 v Haagu (1999). *Uradni list RS*, 45/1999 (Mednarodne pogodbe, 14).
- KVEDER, Kristina (1999), *Ravnanje socialnih delavcev pri posvojitvah*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga)..
- LANSDOWN, G. (1992), Key Right is the Child's Right to Be Heard. *Childright*, 4.
- LEPŠINA, Martina (1991), *Posvojitve*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- LORBEG, Andreja (1998), *Pot do otroka in stališča do žensk, ki oddajo otroka v posvojitev*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga).
- LUSSI, Peter (1990), Sistemski nauk o socialnem delu. *Socialno delo*, 29, 1-3: 81-94.
- LUTTER, Elisabeth (1997), Razvoj posvojitve. *Strokovno-pravni informator* (Logatec), 9/97: 28-42.
- Socialna zbornica Slovenije (1997), Materinski domovi in sorodne institucije. *Socialni izziv*, 8.
- MESEC, B., ČAČINOVIČ VOGRINČIČ G. (1998), Socialno delo z družino: Študija primera na osnovi dokumentacije. V: MESEC, B. (ur.), *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: VŠSD.
- MIKOLIČ, Mojca, RAJŠELJ, Sabina (1999), *Doživljanja, stališča in pričakovanja parov glede na vključenost v priprave bodočih posvojiteljev*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).

- MILOŠEVIČ ARNOLD, Vida (1998), *Rejništvo v Sloveniji včeraj, danes, jutri*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (raziskovalno poročilo).
- PETRIČEK, Tatjana (1994), Mednarodne pogodbe s področja posvojitve: Poročilo s posveta na Bledu. *Strokovno-pravni informator (Logatec)*, 10/94: 14-24.
- Posvojitve v Sloveniji (1998). *Pepita*, marec: str. 48-49.
- RAMOVŠ, Jože (1990), *Sto domačih zdravil za dušo in telo*. Celje: Mohorjeva družba
- RAPOŠA TAJNŠEK, Pavla (1998), *Postopek posvojitve*. Ljubljana: VŠSD (raziskovalno poročilo).
- ROCHE, Jeremy (1995), Children's Rights: In the name of the child. *Journal of Social Welfare and Family Law*, 17, 3: 281-300.
- RYBURN, Murray (1996), A Study of Post-Adoption Contact in Compulsory Adoptions. *British Journal of Social Work*, 26, 5: 627-646.
- SEČEN, Marjana (1994), *Materinski domovi in zavetišča v RS*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- SKALAR, Vinko (1995), Oblike zunajdružinske vzgojne pomoči v Sloveniji. *Iskanje, vzgoja, prevzgoja (Ljubljana)*, 14: 22-30.
- SMITH, S.L., HOWARD, J.A., MONROE, A.D. (1998), An Analysis of Child Behavior Problems in Adoption in Difficulty. *Journal of Social Service Research*, 24, 1-2: 61-84.
- SOROSKY, Arthur, BARAN, Annette, PANNOR, Reuben (1978), *The Adoption Triangle: The Effect of the Sealed Record on Adoptees, Birth Parents and Adoptive Parents*. Garden City: Anchor-Doubleday.
- STRUNA, Mateja, ZEMLJIČ, Irena (1999), *Rejništvo v Sloveniji*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (diplomska naloga)..
- SWIENTEK, C. (1997), Identiteta med biološko in socialno družinsko pripadnostjo pri posvojencih. *Strokovno-pravni informator (Logatec)*, 6: 47-58.
- ŠAUPERL, Marija (1995), *Socialno delo v kontekstu posvojitve otrok*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- VALENČIČ, Jože (1994), Upravna pristojnost na področju posvojitve. *Strokovno-pravni informator (Logatec)*, 11-94: 14-21.
- VRLINIČ, Zdenka (1993), *Posvojitve: Priprava na posvojitve*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- VOUK-ŽELEZNIK, J. (1996), Pristopamo k evropski konvenciji o uveljavljanju otrokovih pravic. *Informativni bilten Vlade RS*, 9/1996: 19-20.
- Zakonska zveza in družinska razmerja* (1993). Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije.
- ZORKO, Elvira (1998), *Delo centra za socialno delo z družino*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- ZUPANČIČ, Ela (1987), *Posvojen otrok, zaželen in ljubljen*. Ljubljana: Občinska raziskovalna skupnost Ljubljana-Center, Cankarjeva založba.
- (1987), *Izpolnjena hrepenenja*. Ljubljana: Založba Naša žena.
- ŽIGANTE, Metka (1995), *Ko matična družina odpove*. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).